

Лингвистичке свеске 8

ГОВОР НОВОГ САДА
Свеска 1: ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ

уредник
Жарко Бошњаковић

Нови Сад
2009

Филозофски факултет у Новом Саду
Одсек за српски језик и лингвистику

Редакција

проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, шефица Одсека
доц. др Жарко Бошњаковић
проф. др Вера Васић
проф. др Љиљана Недељков
проф. др Нада Арсенијевић

Рецензенти

проф. др Мато Пижурица (Нови Сад)
проф. др Весна Половина (Београд)
проф. др Зорка Кашић (Београд)

За издавача

проф. др Љиљана Суботић, деканица

Штампа

КриМел, Будисава

ISBN 978-86-6065-010-0

Тираж

500

САРАДНИЦИ НА СВЕСЦИ 1:

Јелена Ајџановић: транскрипција,
техничка припрема рукописа
Милан Ајџановић: транскрипција
Миливој Алановић: транскрипција
Исидора Бјелаковић: транскрипција
Жарко Бошњаковић: акцентовање
Вера Васић: техничка припрема рукописа
Гордана Драгин: транскрипција
Маја Марковић: превод резимеа
Драгана Радовановић: коректура
Данка Урошевић: транскрипција
Гордана Штрбац: коректура,
техничка припрема рукописа

САДРЖАЈ

Предговор	7
I Теоријско-методолошке поставке	11
<i>Ранко Бугарски</i> Теоријске основе урбане дијалектологије	13
<i>Љубиша Рајић</i> Градски говори	31
<i>Жарко Бошњаковић</i> Испитивање градских говора у Србији	47
II Теренска и експериментална истраживања	77
<i>Жарко Бошњаковић</i> Преношење акцената на проклитику у говору Новог Сада	79
<i>Исидора Бјелаковић и Маја Марковић</i> Послеакценатска дужина у говору Новог Сада	110
<i>Гордана Драгин</i> Дистрибуција послеакценатских дужина у језику медија	129
<i>Маја Марковић и Исидора Бјелаковић</i> Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада.....	141
<i>Маја Марковић и Исидора Бјелаковић</i> Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада	148
<i>Дејан Средојевић</i> Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента у новосадском говору – тонска компонента	159

<i>Маја Стокин</i>	
Прозодијске особине морфолошких категорија у говору старог Новог Сада	192
<i>Дејан Средојевић</i>	
Акцент именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица	215
<i>Милан Ајмановић и Миливој Алановић</i>	
Прозодијске одлике придевских видских парова у говору Новог Сада	235
<i>Жарко Бошњаковић и Данка Урошевић</i>	
Финалне вокалске групе -ао, -ео, -уо у говору Новог Сада	246
<i>Жарко Бошњаковић</i>	
Фонема /х/ у говору Новог Сада	268
<i>Снежана Гудурић</i>	
Прилог проучавању говора Новог Сада: струјни сугласници [ж] и [ш]	287
<i>Гордана Штрбац</i>	
Икавизми шумадијско-војвођанског типа у говору Новог Сада.....	297
<i>Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић</i>	
Фонетске варијације у говору избеглица у Новом Саду	310
The speech of Novi Sad Volume 1: Phonetic characteristics (Summary)	339

Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић
(Нови Сад – Београд)

ФОНЕТСКЕ ВАРИЈАЦИЈЕ У ГОВОРУ ИЗБЕГЛИЦА У НОВОМ САДУ

САЖЕТАК. У раду се, с обзиром на психолошке (ставови појединца и средине), природне (узраст, пол) и социолошке (род, образовање, занимање) факторе, густину социјалних мрежа остварених у средини живљења (град, село) и рада, анализирају фонетске варијације (рефлекс јата, редукција вокала, вокалске групе *-ae-*; *-ao*, *-eo*, *-uo*; замене вокала, дистрибуција фонеме /x/, десоноризација финалних сугласника, јотовање) у говору колониста и избеглица из Босне и Херцеговине и Хрватске.

Кључне речи: српски језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, шумадијско-војвођански дијалекат, фонетика, варијације, психолошки и социјални фактори промена.

1. Увод

1.1. У последњој деценији XX века хиљаде избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине нашле су уточиште у Новом Саду. Већина од њих се одлучила да се стално настани у овом граду. За њихово успешно уклапање у нову средину, поред трајног смештаја и радног места, веома је битна и њихова језичка адаптација или прилагођавање, будући да се њихов дијалекатски и стандардни идиом знатно разликује од оног у Новом Саду. Разлике се очитују на свим језичким нивоима, а најмаркантније су на лексичком и фонетском нивоу. Ми ћемо овом приликом анализирати углавном фонетски ниво. Наиме, анализираћемо утицаје психолошких, природних и социјалних фактора на јављање фонетских варијација у говору избеглица. Ове варијације могу се представити на два начина: статистички или помоћу знакова (+) и (-). Ако имамо прецизне статистичке податке, тада можемо израчунати индекс фреквенције, који представља нпр. однос броја дијалекатских примера и дијалекатских и стандардних помножених са сто:

$$\text{Индекс фреквенције} = \frac{\text{број примера који се анализирају}}{\text{укупан број примера (тражени + остали)}} \times 100$$

Ако немамо прецизне статистичке податке, тада ћемо направити импликацијску скалу или хијерархизацију промена (Јутронић-Тихомировић 1986: 21). Наиме, знаком (+) бележи се јављање неке промене или особине, знаком (–) њено одсуство, а ($\pm$) двојност и недоследност. Већи број једног знака код истог информатора указује на тенденцију промене у његовом идиолекту. Међутим, промене се могу представљати и бројчаним односом (3:1) или пак дескриптивно. У овом раду, због обимности грађе, нећемо израчунавати индекс фреквенције, али ћемо однос промена приказивати на остале наведене начине.

1.2. Степен језичког прилагођавања зависиће и од пола, узраста, времена проведеног у новој средини, образовања, запослења, густине социјалне мреже у којој појединац живи и ради и сл. Јасно је да сви ови фактори делују узајамно и да је тешко одредити интензитет једног од њих. Ипак мислимо да пол у овом случају неће бити пресудан толико за прихватање нових идиома, јер ће то зависити првенствено од њихових амбиција, старости, образовања и сл. Међутим, примећено је да су жене склоније да промене свој идиом и да пређу нпр. на стандард (Рајић 1980-1981: 375).

1.3. Сматрамо да је варијабла узраст веома релевантна и да утиче на чување старих идиома, односно усвајање нових. Тако се очекује да је говор најстарије генерације скоро у потпуности очуван, говор средње да је у превирању, а оне која је рођена у новој средини и ту ишла у школу не разликује се углавном од идиома којим говоре староседеоци. Неки аутори сматрају да се потпуно прилагођавање може реализовати само на узрасту до 14 година (Јутронић-Тихомировић 1989: 53). Љубиша Рајић у свом истраживању констатује да „ деца која чине другу генерацију уче језик од средине и не говоре говором својих родитеља“ (Рајић 1980-1981: 373). Слична запажања налазимо и у истраживању Милоша Московљевића спроведеног још 1921. године у Београду (Московљевић 1921: 134). Међутим, треба проверити језичку компетенцију најмлађих информатора чији су родитељи и бабе и деде дошли из Босне и Херцеговине и Хрватске. Наиме, код њих ипак очекујемо да поседују компетенцију препознавања и евентуално употребе говора њихових деда и баба, али само у фамилијарном кругу или у имитирању. Тачно је да деца уче језик од средине, али и у породици, нарочито од деда и баба који их често чувају док су мали.

1.4. Време проведено у новој средини не утиче битно на промену језичких навика код најстарије генерације. Међутим, код средње генерације и оних који су дошли млађи, дужина боравка у новој средини требало би, у садејству са осталим факторима, да утиче на брзину и интензитет прилагођавања.

1.5. Густину социјалне мреже посебно треба довести у везу са местом живљења и запослења. Наиме, ако су избеглице у колективном центру и без посла, а још и старе и слабо иду у град, њихова упућеност једних на друге утицаће на чување донесених идиома. Компактност старих језичких навика биће разбијена животом у селима, а нарочито у већим градовима. За Војводину би било интересно испитати какве идиоме усвајају избеглице у вишенационалним срединама, а нарочито у селима где већину чине Мађари, Словаци, Румуни, Русини. Такође би требало утврдити ставове према језичким навикама избеглица и ових староседелаца, будући да они у ствари показују однос према групи, а не само према језику (Бугарски 1996: 97). Овде би негативни ставови према језику, тачније према групи били условљени страхом за национални идентитет и територију на којој је нека мањина била доминантна. У срединама где живе пак Срби анимозитет може бити мотивисан економским разлозима, будући да је већа конкуренција за радна места којих у овим кризним временима и онако нема. На значај економских разлога у стварању конфликтних ситуација указује и Т. Петровић (2002: 238). Она указује на још један моменат који, у овом контексту, није толико релевантан као економски, а тиче се ставова и Срба и Хрвата у односу на употребу екавског и ијекавског изговора јата (Т. Петровић 2002: 238, 2001: 99-101). Будући да српски стандард има и екавску и ијекавску варијанту, домороцима стога не смета овај други изговор у говору избеглица. Међутим, Хрвати који имају стандардизовану само ијекавицу, екавски изговор доживљавају као српски и имају негативан став.

1.6. У литератури је већ указано на утицај занимања и места запослења на језичко прилагођавање. Тако је примећено још почетком прошлог века да конобари из Срема, Бачке и Баната «брзо почну да говоре нарочитим београдским `келнерским` језиком (Московљевић 1921: 134). Радници са Косова, запослени у једном грађевинском предузећу у Београду, напустили су дијалекатске облике 3. л. мн. презента када су почели да учествују у самоуправљању (Јовић 1976: 734). Дакле, жеља и амбиција да се успе на пословном и приватном плану утицаће на брзину језичких промена. У раду би требало да утврдимо у којим занимањима, на којим местима избеглице, ради практичних импликација, обавезно мењају код. Такође би требало проверити која је карактеристика њиховог језичког понашања у комуникацији са староседеоцима. Тако Т. Петровић (2002: 241) истиче да се употреба новог идиома или неког од његових елемената, екавице нпр., подразумева у просветним установама, у продавници, у аутобусу, у комуникацији са надређенима. Због свега овога избеглице имају веома активан однос према језику, будући да морају да воде рачуна о избору

кода. Њихово језичко понашање се обично карактерише језичком несигурношћу.

1.7. На промену језичких навика избеглица свакако утиче став појединца према властитим идиомима и онима који се користе у новој средини. Неким информаторима је од свега што су имали сада само остао њихов језик/говор, преко којег желе да очувају свој идентитет, везу са местом њиховог порекла, са традицијом и породицом. Још су израженији ови мотиви код избеглица у Словенији (Т. Петровић 2002: 239). Међутим, и средина својим негативним ставом према идиомима којима се служе избеглице може да изазове тежњу ка њиховом напуштању или револт да их упорно употребљавају. Неки аутори (в. код Т. Петровић 2002: 237) истичу да контакт две језички различите групе обавезно доводи до конфликта, нарочито ако је једна од њих бројнија. Овде бисмо додали да се подразумева и аутохтоност те бројније групе, која од придошлица очекује да се језички прилагоде новој средини ако желе да остваре друштвени напредак. Да би се избегао конфликт, неразумевање, непријатности, али и обезбедило напредовање у послу, појединац усваја идиоме средине, а своје употребљава у кругу исте социјалне групе. У овом другом случају, стандардни, дијалекатски или разговорни идиом којима се раније служио у средини из које је дошао добија тајни/прикривени престиж (Бугарски 1996:106) и користи се у контакту са носиоцима истих идиома, са «земљацима».

1.8. Такође би требало утврдити шта избеглице у новом идиому који треба да усвајају негативно вреднују, шта никако не могу да прихвате, а шта су најпре напустили и на ком нивоу. Очекујемо да се најпре мења лексика, будући да она може да доведе до шума у комуникацији због негативне конотације (уп. *крух*, *колодвор*). Најупадљивије црте неког језика или дијалекта могу се јавити и на другим језичким нивоима. Они су маркери разлика те се најпре повлаче у сусрету са другим идиомима (Labov 1976: 324-325), будући да је прилагођавање у комуникацији један од универзалних психофизичких процеса (Trudgill 1986: 161).

1.9. Грађу смо скупљали неусиљеним интервјуом, тј. испитанику смо дозволили да прича своју животну причу. Детаље из њихових биографија користећемо у тумачењу језичких промена. Нисмо инсистирали на њиховим ставовима о језику и пријему у новој средини, али смо у спонтаном разговору, у виду њихове исповести, добили и те веома значајне податке. Информатори су подељени у неколико група. Најпре се водило рачуна о њиховом пореклу, тј. области из које су колонизовани или избегли, што је у вези и са типом њиховог идиома. Такође, трудили смо се да у истој породици испитамо по једног представника најстарије, средње

и најмлађе генерације, а при том смо водили рачуна о полу, образовању, запослењу и густини социјалне мреже у којој учествују. Дакле, у раду смо анализирали говор колониста, али и избеглица из бивших република заједничке државе.

2. Анализа

ИНФОРМАТОРИ ПОРЕКЛОМ ИЗ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ,¹ ЛИКЕ И КОРДУНА

2.1. У овој групи налазе се досељеници и избеглице из Босанске Крајине, Лике и Кордуна. Из Босанске Крајине је породица Ш., чији је најстарији члан И1 (1925) колонизован из околине Дрвара 1946. године у Бачки Јарак, из којег више није никуда одлазио. Завршио је само један разред основне школе и све време се бавио пољопривредом, а радио је и у задрузи као физички радник.

И2 (1949) је кћерка И1. Основну школу је завршила у Бачком Јарку, а трговачку у Новом Саду, у којем живи од 1967. године, с тим да је стално одлазила у родно село, будући да јој је кћерка тамо одрасла, а потом се бринула о старим родитељима.

И3 (1971) је кћерка И2 и унука И1. Рођена је у Новом Саду, али је прве четири године живела са бабом и дедом у Бачком Јарку. Основну школу и гимназију завршила је у Новом Саду.

Следећи информатори су чланови породица које су избегле из Босанског Петровца. Најстарија је бака И4 (1936), рођена је у Меденом Пољу, удаљеном четири километра од Босанског Петровца, а овај тринаест од Бихаћа. Завршила је основну школу у Босанском Петровцу. Није била запослена, а у свом селу је живела до 1995. године када се преселила у Нови Сад. Задовољна је новом средином.

И5 (1957) је сестричина И4. Рођена је у Бихаћу, где је завршила основну и средњу школу. Ту је радила као службеница у мешовитој радној средини, где су јој неки од претпостављених били муслимани али и Срби. Када је почео рат, сели се у Петровац на кратко, а 1995. године у Дервенту. У Новом Саду је тек од 2002. године, где ради као трговац.

И6 (1986) је кћерка И5, рођена у Бихаћу. Због рата са родитељима иде прво у Босански Петровац, а затим у Дервенту, у којој је завршила основну школу. Гимназију је завршила у Новом Саду, где студира технологију.

---

¹ Богату грађу за досељенике из ове области налазимо у дипломском раду *Социolingвистичка адаптација досељеника из Босанске Крајине на фонолошком нивоу* студенткиње Татјане Марковић. Рад је рађен под руководством др Гордане Драгин у току 2006.

Из околине Оточца (Лика) имамо два информатора, супружнике И7 (1958) и И8 (1960). Супруг је завршио вишу школу, а супруга је трговац. У Нови Сад су дошли 1998. године. Овде су већ имали рођаке и баве се услужном делатношћу. Нови Сад им се веома допада и кажу да су се и деца лепо уклопила у нову средину.

Из Плашког (Кордун) имамо краћи транскрипт говора једне професорке (хрватско)српског и латинског језика, И9 (1951), која је дошла у Нови Сад 1992. године, где је сада запослена у својој струци.

2.1.1. У идиолекту најстаријег информатора, И1 (1925) доминирају (и)јекавизми (*вријеме, дијетије, Нијемац, млијeko, цијелу, лијетио, нијесмо, одијела, подијелили, снйјег, сйјено, ддњиети, двйје, лйјеио, мйјеша, малије, шйерейније, вёлкијем, већијем, свдјије; дјевдјка, дјеце, дјечак, ијесме, ијевамо, дбјеси, сјећам се; љети, љетини, љбу, ирдљећа, идследица, ђевдјке, нйје, нџе, ђе је, ћели, дсекo*). Примери са једно-сложним рефлексом дугог јата потврђује његово западнобосанско порекло: *дјетије, ойредјелили, подјелли, сјече, сјено, љвјек*. У његовом говору забележени су и икавизми типа: *не смијем, живили, оживили, вредило, вдио; усйо, дднйо; сикиру*. Икавизме типа *живили, сикира* подржала је и војвођанска средина. Забележено је и неколико примера са екавским изговором јата, вероватно прихваћеним у новој средини: *љбац, лба, девдјке, девојачка, деца, дечак, белу, леву, Немачке, Немци, месеци, цело време, шйерали, идбегле, нџде*. Понеки екавски облик могао је бити и донесен из родног краја (Дешић 1976: 116-121). Очигледно је да су неки екавизми *лебац* усвојени у интердијалекатској комуникацији, а други посредством стандарда и деце која су се школовала.

У идиолекту његове кћерке, И2 (1949), ијекавица је доследно замењена екавицом, будући да се овде школовала, да живи у Новом Саду и да је све време радила као трговац. Тако код ње бележимо и примере типа *живели, живела*. Њена кћерка, И3 (1971), будући да је студирала српски језик, као и то да су јој родитељи² већ прешли на екавицу, у свом говору нема ни трагова ијекавског изговора. Дакле, видимо да је на овом језичком нивоу дошло до смене кода већ у другој генерацији колониста под утицајем социолингвистичких фактора. Наиме, на избор екавице утицао је систем образовања на екавском стандарду, социјална мрежа у којој је живела и радила након преласка из Бачког Јарка у Нови Сад, а нарочито занимање.

Иако је И3 као дете живела код бабе и деде у Б. Јарку, у њеном говору, будући да добро познаје стандардни српски језик, који је и студирала у Новом Саду, нема ни трагова од ијекавице.

² Отац јој је из Љештанског.

2.1.1.1. Другу групу информаторки чине три генерације избеглица из околине Босанског Петровца. У говору И4 доминирају ијекавизми (*сијено, цвијѣне, снѣјѣз, лијѣио, љвијек, ддњијела, вдјнијкијѣ, мрѣвијѣ, идзнаијѣ, рѣњенијѣ, иијѣма, вријѣме, нијѣсам, разлијѣвало; бјѣжиѣ, бјѣжѣли, избјеѣи, дјѣцу, мјѣсѣио, мјѣсѣи, ијѣшке, ијѣвале, дјѣвр, дјѣверуша, дјѣвѣјка, цјѣдило, сјѣди; ѣ, хљѣб, вдљела, наѣка*). Као и у говору И1, једносложни рефлекс дугог јата сугерише њено западнобосанско порекло: *разлјѣвало, сњѣз, иримјѣило*. И у њеном говору јављају се икавизми уобичајни за говоре херцеговачко-крајишког дијалекта: *сијали, ддњијо, дожијвила, ирежијвила, вдл^ала, вйд^ала, излѣи^али*. У њеном идиолекту ретки су примери са екавским изговором јата: *сѣћам се, лѣбац, двѣ, вѣдела*.

У говору средње генерације избеглица И5 јављају се дублетне форме, при чему је донесени изговор дугог и кратког јата знатно чешћи. Тако, бележимо следеће ијекавске форме: *иоријѣклом, ријѣка, млијѣко, вријѣме, дијѣше, бијѣло, цијѣлу, иодијѣлила, иромијѣнио, цијѣви, лијѣчѣња, ријѣч, вијѣнци, цвијѣи, двѣје, лијѣи, мијѣњаѣм, љвијек, иријѣ, иѣмијѣша; наѣмијѣшаја, свѣијѣскѣѣ, ѣдје, мјѣсѣио, дјѣвѣјка, сјѣћам, дјѣијѣнѣсѣиѣва, дјѣцѣ, дјѣда, дјѣвера, мјѣсѣци, смјѣсѣиѣла, вѣдјѣла, жијѣли, сјѣди, бјѣлину, сјѣдѣѣ, у избјеѣлишиѣву, избјеѣли, избјеѣлички, вјѣровали; хљѣб, у мљѣкару, најљѣиѣ, вдљела, мљѣо*. Као и други старији информатори из Босанске Крајине и средња генерација чува рефлекс *је* на месту дугог јата: *љѣска, мљѣко, љѣио, љѣиѣѣѣ, снабдјѣвала, у дјѣлу*. И код ове информаторке се икавизми јављају у познатим категоријама: *вдл^ала, сијала, смѣјала*. Иако је дошла у Нови Сад тек 2002. године, због чињенице да је млађа и да ради као трговац, тј. да је стално у контакту са грађанима нове средине, у њеном идиолекту знатно је више екавизама (*дѣчко, са дѣчкѣма, деијѣнѣсѣиѣва, дѣда, чѣвек, вреѣме, бѣлу, ирѣ, свѣћу, слѣдѣѣне, лѣи, ѣсѣћај, сѣћам се, ѣвде, жијѣла, дожијѣо, вдлѣла*) него у говору И4, њене рођаке, која је дошла још 1996. године, али није интензивно укључена ни у једну социјалну мрежу која би могла утицати на њен идиом.

Најмлађа информаторка И6 труди се да употребљава екавицу, будући да је због тога имала неугодности у школи. Примери са (и)јекавским изговором (*цвијѣи, лијѣи, љвијек, двѣје, вријѣме, мијѣњале; ѣдје, избјеѣли, избјеѣавање, ијѣвали, ијѣсѣицу, ѣсѣћали, вјѣроваиѣи, вјѣрвала, освѣијѣљѣња, хијѣла, вјѣжбе, мјѣсец; љѣио, љѣиѣи*) забележени у знатном броју, али ипак мање у односу на говор мајке, И5. Ретки су икавизми типа: *зѣсмијѣмо, исмијѣва, вдлио, вдл^ала, свѣдио, поред: вдлѣла, вѣдела, жијѣла, дожијѣла, сѣдели, свѣдело*.

2.1.1.2. У говору двоје супружника из околине Оточца (Лика), И7 и И8 примећујемо и ијекавске (*й̄дслије, й̄рїје, рије̄ико, љ̄вијек, двїје, цијена, б̄ијела, од с̄ӣарије, од м̄ладије; з̄дје, н̄з̄дје, о̄вдје, д̄јеца, д̄јед, д̄дјећа, б̄јез̄е, м̄јес̄иима, м̄јесеи, н̄ам̄јеш̄ијај, м̄ед̄вједи, дв̄јес̄ија, в̄јеров̄иино, св̄јет̄иск̄о̄, ч̄д̄вјек, с̄ј̄е̄ћам; љ̄е̄ӣн̄ом*) и екавске (*вр̄еме, дв̄е, м̄есеи, ц̄ене, л̄е̄ио, о̄вде*) форме, с тим што су ове друге чешће у говору супруге (*живели* (3x)³, *л̄е̄и, л̄е̄ио* (3x), *д̄ецу* (2x)), која ради као трговац. Вероватно су екавизми прихваћени у новој средини, иако се неки од њих могу срести и у Лици: доследно (*неко, нешто, врело, врећа, грешка, мрежа, срећа, срести, требати, мезгра, цеста*); само код старије генерације (*тело*); у севернијим крајевима (*дело, делати, време, беда, дете, кудеља, леб, лево*) (Драгићевић 1986: 43). Иако је двосложна замена дугог јата ређа у оточком подручју (Драгићевић 1986: 39), у говору нашег информатора забележена су само три примера са рефлексом *је* у овој позицији: *св̄јет̄ил̄а, св̄јет̄ило, м̄јес̄ија, љ̄е̄ио*. Лексема *човек* среће се само у стандардној јекавској форми *човјек*, а не у разним фонетским ликовима (*ч̄дек, ч̄дек, ч̄дек, ч̄д̄јик, ч̄д̄јик, ч̄д̄јку*) типичним за говоре личких јекаваца (Драгићевић 1986: 41). Фонетски (*д̄ио*) и морфолошки (*в̄идио, в̄идили, й̄реж̄ивио, й̄реж̄ивили*) икавизми донети су из родног краја (Драгићевић 1986: 42), а ови други подржани су и стањем у новој средини. Сличне примере бележимо и код супруге: *в̄идили* 2x, али и *живјели*, затим *й̄дсијемо*.

2.1.1.3. У идиолекту професорке И9 и у настави и у приватном разговору доминира (и)јекавски изговор, будући да је, како она каже, сада касно да га мења и прелази на екавицу: *диј̄е̄ије, вриј̄еме, диј̄елова, замиј̄енили, вриј̄ед̄и, лиј̄е̄ија, дв̄ије, й̄рїје, л̄їје̄и, м̄їјешани, љ̄вијек; д̄је̄ӣе̄ију, д̄јеца, з̄д̄јелице, н̄з̄д̄је, о̄вдје, н̄ам̄јеру, ч̄д̄вјека, в̄јенчану, жив̄је̄ӣи, й̄ос̄јећ ӯјем, й̄рес̄јечен, с̄ј̄еверу; љ̄е̄ӣо, љ̄ек̄д̄вӣи, с̄љ̄е̄дећа*. Екавске форме су ретке (*д̄еца, д̄д̄дови, л̄е̄ӣд̄ија, ӯс̄иела, м̄ери*). Слично смо чули и од неких других избеглица из Хрватске. Тако нам је једна трговкиња рекла да «то не иде тако лако» или «да за то треба времена», како нам је одговорио један таксиста.

2.1.2. Редукција вокала је доследна у говору И1 и реализује се као делимична (*з̄д̄д̄не, сл̄ан̄не, дом̄аћ̄ица, зид̄ан̄цу, р̄д̄д̄ше̄љи, р̄д̄д̄ше̄ља, бран̄ӣи, зар̄аӣло, л̄д̄ж̄ла, нај̄рав̄ла, од̄ран̄ли, й̄рд̄лаз̄ле, д̄ӣӣо, й̄р̄илаз̄ли, нај̄рав̄ли, р̄ад̄ли, сл̄уж̄ли, ӯва̄ӣли*) и потпуна (*кр̄енло, к̄ӯила, л̄е̄ило, р̄ад̄ли, р̄анла, р̄анли; св̄анло*). У говору И2, његове кћерке, изузетно ретко се могу срести примери са делимичном редукцијом

³ У загради је означен број понављања.

(*заслуж^{ла}, ѿдмисл^{ла}, оїредел^{ли}, ѿрилаз^{ли}*), а потпуно је изостала код унуке И3.

2.1.2.1. У говору И4 из Босанског Петровца доминирају примери са делимичном редукцијом високих вокала: *џџ^{на}, џџ^{ну}, на ѿрел^{ма}, вел^{ку}, алал^{ла}, вїдла, дрўж^{ле}, заврш^{ла}, излєїї^{ли}, налџ^{ли}, рџџ^{ла}, кўї^{ла}, џїї^{шла}, рад^{ла}, сред^{ли}, ѿродўж^{ла}, ѿраж^{ла}, кўїїї^{ши}, бјєж^{їе}, ѿїеи^{це}; дјевєр^{ша}*. Ретки су примери у којима је ова промена изостала: *длїице, дџлазили, кџсили, ѿребїцили*. Слично стање налазимо и у говору И5, њене сестричине, која за кратко време боравка у Новом Саду (од 2002) није могла променити ову особину. Тако је у њеном говору честа делимична редукција вокала: *џџ^{не}, домїћ^{ца}, рџдиїељ^{ма}, вел^{ку}, вџл^{ла}, врїї^{ла}, џовџр^{ла}, дџб^{ла}, заїџсл^{ла}, коменїїар^{шем}, мїсл^{ла}, мџл^{ла}, насїав^{ла}, рад^{ла}, ѿраж^{ла}; крєн^{ла}, окрєн^{ла}, сїомєн^{ла}*, а примери без ове промене су спорадични: *водєницу, џџдине, џџдину, обилазиїи, доџовџриле, нџила, бўнила, вџдила, одлўчили, ѿоврїїшила, радила, сїрємила; крєнула, крєнуле*. И6, као и њена мајка И5, није напустила делимичну редукцију вокала: *вїкенџци, информїїке, колєгин^{це}, маїемаїїке, учїїељ^{ца}, вел^{ка}, вџл^{ла}, дџб^{ла}, досєл^{ли}, двџум^{ла}, дрўж^{ли}, зїраїїло, ѿлаз^{ла}, јав^{ла}, изненїд^{ло}, мїсл^{ла}, охрїбр^{ло}, ѿресєл^{ли}, слїв^{ла}, ѿч^{їи}; крєн^{ла}, крєн^{ли}*, иако се могу срести ређе и примери без ње: *џџдине, друџарици, лўдница, ѿрофєсџрица, рџдиїељима, дружиле, зблїжили, кўїшла, мїслила насїїїили, ѿїївила*.

2.1.2.2. У говору двоје супружника из околине Оточца делимичне и потпуно редукције вокала нису толико честе. Код И7 бележимо их у следећим примерима: *крєнло; зарїд^{ла}*, поред: *рџдиїељи, рџџбине, дџлазило, дџлазили, одлўчила, радили, ѿхваїшла*. А код И8: *исєл^{ли}*, поред знатно чешће: *кџлима, брџдвїїа, шумџвїїа, бївили, дџлазила, одлўчили, ѿрџлазио, радили*. Редукције вокала се срећу и у говору И9: *ѿријїїељ^{ца}, џџ^{не}*, али и *досєлила*.

2.1.3. Замена вокала *o>u* уз назале изгубила је снагу у новој средини, у којој је вероватно била стигматизована. Факултативно се јавља у говору И1: *їн, їнда, їна, нїћ, макарїна, кїноїац, донїсила; њїји, кїња; мїгїли, мїј, мїјо, смїкве, смїкава, мїрџ, мїїику*; и И4 (1936): *їнда, їни, дїнїјо, нїсї; мїгїла*. Ова промена је једна од најкарактеристичнијих особина западнобосанских говора по којој се акценовано *o* уз назале преко *o'* мења у *u* (Дешић 1976: 42 – 52).

2.1.4. И овога пута само у говору И1 и И4, најстаријих информатора из Босанске Крајине, у неким лексемама долази до затварања *a* у *o*: *їєсом, јї сом, нїїєсом, џсом*. Код И1 (1925) ову замену бележимо и у примерима

лїводу, лїводе, їдло, чїїови дан. Као што видимо, обично је то неакцентован вокал (Дешић 1976: 34).

2.1.5. У говору И1 и И4 група *-ae-* своди се на *-e-*, што је у складу са стањем у крајишким говорима (Дешић 1976: 80-81): *їрїнїсїї, чеїрнїсїї, їеїнїсїїоџ, седїмнїсїї.* У говору И2, кћерке И1, ова група даје *-aj-* (*једїнїјсїї, двїнїјсїї*). И3, будући да добро познаје норму, јер је студирала српски, у свом говору употребљава стандардне облике: *їеїнїнїесїї, шїснїнїесїї.* У говору И5 и И6, средње и најмлађе генерације избеглица која је у Новом Саду тек од 2002. године, среће се велико шаренило фонетских реализација групе *-ae-*. Ту су дијалектизми из родног краја (*једїнїсїї, їеїнїсїї*), разговорне (*двїнїјсїї, їеїнїнїјсїї*) и стандардне (*једїнїнїесїїоџ*) форме у новој средини. У говору И7 чешће су форме на *-aj-*: *двїнїјсїї, чеїрнїнїјсїї, їеїнїнїјсїї* од оних у којима је изостала девокализација поствокалног *једїнїнїесїїи*. Први фонетски ликови типични су за говор родног краја (Драгићевић 1986: 75-76), а други је одлика стандарда.

2.1.6. Код свих информатора обично се сажимају финалне вокалске групе, што је одлика и дијалекатског и разговорног идиома, с тим што је ова појава чешћа код старијих и мање образованих информатора. Код најстарјих информатора из Крајине вокалска група *-ao>-o* чешће се своди на *o*, него на *a*: *бдїџ се, дїџо, дїишиџ, їдрїсїїо, уїїсџ, исїїсџ, дсїкџ, їмџ, изгледџ, исїо, нїїџ; ддшї И1; ддшїџ, дїишиџ, сїудїрџ; дїишиї (3x) И4.* Исту судбину имају и вокалске групе *-eo, -yo*: *їдчџ, їзџ; скїнџ, їдгїнџ* И1. Под утицајем стандарда веома ретко се чују и несажете групе: *їмао* И1. Овакви су облици у односу на сажете чешћи код И2, кћерке И1, која је радила као трговац у Новом Саду: *захїїеџвао, їмао, їгџрао, мдџао, їдсао, їрдїао, ддшїао, дшїїао, ддвезао, дшїишїао, їдзџвао, їрїешїао, дшїїао, дсїїаїао, дрџао; їдїеџ, їдчеџ, поред: ддшїџ, закїїевџ, їмџ, шшџ, мдџџ, їїознџ, зїїекџ, дшїишїџ, ддчекџ.* У говору брачног пара из околине Оточца, И7 и И8, доминантне су сажете групе (*їдсџ, ддшїџ, шшџ, їдшїџ, снїшїџ, нїшїџ, їїїїџ, размїшїљџ сїњџ, улїгџ, свїћџ, рїкџ*), а несажете су спорадичне (*їдсаџ, ддшїаџ; їдчџео*). Стиче се утисак да је у говору И5 скоро изједначен број примера са сажетим и несажетим финалим вокалским групама: *їдсџ, ддшїџ, наддшїџ, шшџ, дшїишїџ, дсїїџ, сїрїемџ, сїїекџ, мдџџ; їїрџ; поред: їдсаџ, вїџроваџ, ддшїаџ, їмаџ, жвїкаџ, зїїлакаџ, дсїїаџ, оїїкуїљїџваџ, їрїчаџ; їдчџео.*

Међутим, код оних који имају лингвистичко образовање и уопште високо образовање приметили смо да се углавном труде да избегну колоквијалне варијанте ових вокалских група. Тако су код њих знатно чешћи несажети облици: *вїкаџ, врїћаџ, дшїишїаџ, їддїгџаџ, їїшїшїаџ, рїкаџ,*

смáйшрао, уйишцао, ужíвао, сèдео; поред *й̀дсо, д̀йишио* И3; *д̀дшао, й̀мао, ч̀йишао; ў̀зео, й̀дчео; кр́енуо*; поред *йм̀о* И6; *й̀мао, ч̀йишао, д̀дшао; й̀дчео, ў̀зео; кр́енуо* И9.

2.1.7. У говору информатора из Хрватске И7, И8 и И9 није сачувано финално -л у примерима типа *пепел, сол, топал*.

2.1.8. Фонема /x/ обично се губи у говору старијих и мање образованих и то у свим позицијама, али недоследно, тако код И1 налазимо: *л̀бџац, л̀бџа, њ̀јде, њ̀јмо, љ̀кла, љ̀клање, д̀ђе; й̀дџаишала, в̀йишали, ў̀џаиш"ли; св̀дјије, д̀дмá*; поред чувања *хàљине, х̀иљаду, х̀ра́ну, х̀иџела, ауиомехан"чара, на в̀рх*. Слично стање налазимо и у говору најстарије информаторке из Крајине И4: *л̀бџац, алáл"ла, њ̀јде, љ̀клам, љ̀клале, д̀ђе, р̀учни, д̀дс̀иа й̀дзнаишије, д̀дмá, на в̀р, с̀и́рá*, поред: *х̀љџб, х̀џклам, с̀на́ха*. И2, с обзиром на то да живи у Новом Саду и да је радила као трговац, трудила се да у интервјуу чешће употребљава фонему *x*: *х̀иљаду, х̀лџба, х̀дђе, х̀иџео, х̀иџела, к̀у́хињу, й̀рихџаишио, й̀рихџаишили, ў̀хџаишили, зах̀иџев̀о, с̀и́рáховали, д̀дмах, од н̀и́х, из ш̀и́х, св̀дјих, н̀џџових*, поред: *д̀дма*. Слично стање налазимо и у говору И5, која је живела у граду и муслиманској средини, где је обично чување фонеме /x/: *х̀љџб, х̀иљада, х̀ра́на, Хр̀џаиша, й̀с̀ихолошке, с̀и́рáх, из с̀и́рáха, к̀д̀д н̀и́х, д̀с̀иалих*, поред *н̀и́, иза н̀и́, од м̀дји, р̀исхладни, д̀дмá*. Такође можемо рећи да се ни говор најмлађих информатора не разликује много од средње генерације, тј. и у њиховом идиому чешћа је употреба фонеме/x/, тако се код И6 јавља: *х̀џмија, х̀лџба, х̀иџели, х̀ладовина, ш̀џехничко, ш̀и́ха, сх̀џаишила, од љ̀лавних, д̀дмах, б̀и́х, св̀дјих, н̀џџих, ш̀и́х, й̀дследњих, св̀дјих, м̀дјих; х̀џмију, х̀иљину, х̀иџела, й̀рихџаише, ш̀џехнолдџија, љ̀лекџроишџехничке, марихуáна, др̀у̀џих, д̀дбрих, љ̀убавних, л̀џи́х, љ̀х*, поред *с̀џаишила*. И информатор из Лике и информаторка са Кордуна прикључују се средњој и млађој генерацији који употребљавају фонему /x/, И7: *х̀ра́на, Хр̀џаиша, Хр̀џаишима, Хр̀џаишка, х̀иљада, х̀иљаде, ў̀хџаишила, ма́хом, ш̀џехника*, али и: *њ̀јде, д̀ђеш, д̀дма*; И9 *х̀иљада, х̀џала, џ̀рáх*. Само код ове последње информаторке јавља се *x* и у позицији где је у српској варијанти уобичајено *v*: *ск̀у́хала*. Иначе, у овој позицији је обично *v*: *к̀у̀вá, к̀у̀вала* (И4), *ск̀у̀вам, к̀у̀вáња, к̀у̀варицама* (И2), *к̀у̀вáмо, ск̀у̀вáм, д̀у̀вáн* (И5); *к̀у̀вáња* (И3).

Бележимо и примере замене фонеме /x/:

а) са *k* односно *g*: *д̀р̀џи́шáла; љ̀к; џ̀рáковски д̀др̀ед* (И1);⁴

б) са *v*: *р̀у̀во* (И4);

⁴ У говору информатора из Хрватске не налазимо примере типичне за хрватски књижевни језик типа *кемија, хирург*.

в) са ј: *снаја* (И4). Међутим, у говору И5 бележимо и пример *кихали*, обичнији за западније говоре.

2.1.9. Интересантно је да ни код најстаријих информатора И1 и И4 нисмо забележили губљење фонеме /j/ у иницијалној позицији, тако обично у западnobосанским ијекавским говорима (Дешић 1976: 147-148).

2.1.10. Само код двоје информатора из Хрватске И7 и И9 уместо групе *ит* јавља се *ћ*, што је норма хрватског језика: *дйћина*, *удйће*.

2.1.11. Код двоје најстаријих информатора из Босанске Крајине спорадично се могу срести примери са потпуном десоноризацијом, што је типично за југозападнији део западnobосанских ијекавских говора (Дешић 1976: 194-198): *разрей*, *нарой*, *кукѹрус* (И1); *кай* *бацају*, *кай* *је*, *сй* *ми* (И4).

2.1.12. У овом параграфу желимо да укажемо на проблеме и конфликтне ситуације које су избеглице имале. Наиме, интересује нас да ли су сви узрасти изложени овоме и на којем језичком нивоу изазива шум или конфликтну ситуацију.

2.1.12.1. Непријатностима су најчешће изложени ученици у првим контактима са одељењем. О томе нам сведочи казивање И6: *Ддшао је сйййембар, уййсала сам дрѹги разред средње шкѹле за дйшйу гймнйзију. Кад сам ддшла у ййй разред, бйло ми је јакѹ нййријайно, јер су ме свй глйдали, као ддшла је из Бѹсне, вйди какѹ йрйча, чак су ми се знйли и рѹгаййи. Ймала сам чак ййр неугѹдносйи у шкѹли, ййѹ у йѹчййку, заййо шййо ме нйсу йрйхвайшйли због мѹг нагласка. Чак један дрѹг, Мађйр йребйцио ми је да се не кйже цвйјей нег цвййи.* Дакле, конфликтну ситуацију је изазвао нагласак и ијекавица.

Из следеће констатације могли бисмо закључити да је њѹј било ближе латинично писмо и абецеда: *А мйслила сам чак кад дѹђем у ййу шкѹлу да ће ме ййййййи, као ајде нам се йрѹдсйави йа ћу ја мѹраййи од а до ж.*

Конфликта је било и са појединим наставницима који нису очекивали ијекавицу или, пак, доследну употребу једног од два изговора: *У сйвйари йрѹфесѹрица фйзике једном кад нйсам бйла на чйсу кѹд нй, рѹкла ми је ... рѹкла је као заййо шййо смо кѹнйрѹлни ййсали, йа сам ја на јѹкавици ййсала, йа је рѹкла - Је се ййѹ дна мени рѹга. Међушйм, слѹдећи чйс кад сам ддшла, ййййала је - је л ййй ййѹ ййакѹ, је ли рѹгаи се. Реко, ја, реко, йѹшййо сам йз Боснй ја ййакѹ йрйчам. Й днда, као нйје вјѹрѹвала, ййакѹ. Й йрѹфесѹрица гѹѹграфйе ми, йсййо, рѹкла заййо шййо сам йѹмијйшала. Пйсала сам на јѹкавици, а рѹкла сам нйку рѹч на ѹкавици. Рѹкла ми је, као - дй се одлѹчи, или једно или дрѹго. Пошййо сам јѹј рѹкла да сам ддшла йз Боснй, и дна је рѹкла*

īa, као -И ја сам ддшла ддввно, ја – реко ја сам ддшла сдда. Нїје ми мдгла вјеровати.

Непријатна искуства су је водила у изолацију, која отежава учење новог идиома: *У почету ми је било јако тешко да се укложим у њо друштво. И сјетла сам како онако ради реда у дворшћу зато што сам морала бити у школи. Нисам чак имала ни заједничке шеме, ни ништа са њи девојкама.*

Мајка јој није саветовала да мења донесен идиом, већ да игнорише примедбе а прихватање и промена ће доћи временом и сама по себи: *Ти си луда што дошћаш да те малтретира, немож да ни обраћаш јању на њо.*

Након извесног времена схватила је да није више предмет интересовања: *и не ледају ништа и не обраћају јању, после екскурзије у шћем рзреду кад смо били у Прагу и Бечу јако сам се зближила са ддшћа њих. И с њим друштвом сам била на екскурзији. И после ње екскурзије, у сћари насћавили смо дружење. Тако се проширило њо познано и насћавили се друшћи и излазили у „Дворшћу“.* Укључивање у нову социјалну и говорну мрежу утицало је на брже прихватање урбаног идиома.

2.1.12.2. Старији информатори указују како су са променом места боравка морали да мењају и инвентар лексема. Тако И5 прича: *Кдд нас у Босни кажу њеке, овдје кажу ћурке, а у Дервенти кажу бибе. Како сам се селла, њакд сам и њоримла ње рзличите рјечи у свдме гдвору.* Сличне проблеме истиче и И2 која прича: *Била је нека дрвена шћеса која је била дгрћена са самим дрвешћом. Тд дни зду гњак, а њо је хддник као.* Информаторка верује да њеној саговорници прва лексема није позната, будући да је везана за Љештанско (околина Бајине Баште), те је појашњава стандардном речју *ходник*. Исту стратегију, тј. замену дијалекатске лексеме стандардном, али уз метајезички коментар, користи и И5 у примеру *Нисмо имали ни геме, квасца што се каже.*

2.1.12.3. Будући да информаторке И5 и И6 у Новом Саду бораве тек од 2002. године, не изненађује знатан број лексема покупљених током њихових мењања места боравка (Бихаћ – Босански Петровац – Дервента – Нови Сад). Тако је И6 у интервјуу спонтано употребљавала и лексеме обичније у хрватском стандарду: *геме, њачале, њорносћ, ндгомеша, шворница.*

Табела 1: Тенденције промена у говору избеглица и колониста из Босанске Крајине, Лике и Кордуна

информатори	И1	И4	И2	И9	И5	И7	И8	И3	И6
промене	1925.	1936.	1949.	1951.	1957.	1958.	1960.	1971.	1986.
џ > (и)је	+	+	-	+	±	+	+	-	±
ред. вок.	+	+	±	±	±	±	±	-	±
o > y	+	+	-	-	-	-	-	-	-
a > o	+	+	-	-	-	-	-	-	-
ae > e	+	+	-	/	+	-	/	-	+
ae > aj	-	-	+	/	+	+	/	-	+
ae > ae	-	-	-	/	+	+	/	+	+
ao > a	+	+	-	-	-	-	-	-	-
ao > o	+	+	±	-	±	±	±	-	-
x > ø	+	+	-	-	-	-	/	-	-
x > к	+	+	-	-	-	-	-	-	-
десон.	+	+	-	-	-	-	-	-	-

2.13. На основу ове табеле, али и свега досад реченог, можемо закључити:

а) да се резултати појединих промена поклапају углавном у говору најстаријих информатора (И1 и И4);

б) да се углавном исто дешава и у говору треће генерације колониста (И3), нарочито ако су високо (лингвистички) образовани;

в) да се неке појаве, као што је редукција вокала и ијекавизми, јављају скоро код свих информатора, али са различитом фреквенцијом;

г) да су у интервјуу информатори средње и најмлађе генерације употребљавали фонему /x/, будући да се њено изостављање доживљава као одраз простог говора;

д) да су несажети облици финалних вокалских група типични само за говор најмлађих информатора или оних којима је српски језик струка, док најстарији имају само сажете, а средња генерација и једне и друге, често у различитом односу;

ђ) да је време боравка проведено у новој средини, без обзира на узраст, утицало на степен адаптације, тј. да је каснија година доласка пропорционална са јављањем већег броја варијација у говору избеглица (И5 и И6, И7);

е) да су у језику избеглица или колониста присутне обично дијалекатске особине родног краја, стандардне и разговорне особине језика нове средине;

ж) да је поред дијалекатског порекла релевантна и чињеница којом су стандарду информатори били изложени, уп. говор И9 и И6;

з) да су образовање и занимање (И2) утицали на језичко прилагођавање, тј. да су се они са високим образовањем у потпуности (И3) или знатније (И9) прилагодили стандарду, као и они који обављају неку услужну делатност (И2). На очуваност дијалекта И1 утицали су следећи социјални фактори: одрастање у компактној дијалекатској средини, пресељење у средину у којој су већину чинили његови земљаци, завршетак само једног разреда основне школе, брак са супругом из истог краја, рад у сељачкој радној задрузи и бављење пољопривредом. Међутим, његова кћерка И2 рођена је у новој средини, завршила школе на екавици, удала се за мужа са другим идиомом, живела у Новом Саду, где је радила као трговац. Њена кћерка И3 у потпуности је усвојила стандард, будући да је рођена у Новом Саду и да је студирала српски језик.

ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ МОСТАРА

2.2. Из Мостара имамо две информаторке, мајку И10 и кћерку И11, која је друга година студија. У Нови Сад су дошле 1993. године. Мајка је радила као технички секретар у мостарском позоришту. За себе каже: *jâ sam u Mosćârû i sîxichkî, a fîzichkî ù Novõm Sâdu*. Међутим, кћерка каже: *mîslim da sam se fîno uklôila*, што имплицира да је прихваћена у друштву са непромењеним идиомом. На очување донесеног идиома утичу стални контакти са Босном и Херцеговином и социјална мрежа у којој се реализује слободно време: *У iðdku лèша сам обилазила Бòсну, дрúшиво ми је óвде jâко дðбро, уг̀лâвнõм су људи из Бòснè ... нèма се iâра, уг̀лâвнõм iо кучама iðемо*.

2.2.1. У говору мајке И10 доминирају ијекавске форме (*ѝзмиjешам, iðниjеши, iðдразúмиjевâ, замифесиi, диjеише, iпромиjенио, iиjело, iрiје, рiјечи; дjеца, ðдjе, óвдjе, дðиjерâ, мjесио, свjеила, вjеровâино, сjедi; љèша, љèши, ðè*), али и икавизми типа (*дðнио, дiо*). Забележена су само два екавизма *вðлела, дðле*. И за говор И11 можемо констатовати да није екавизиран. Тако се код ње јављају скоро доследно ијекавске форме (*вриjедi, сиjекy, снiјег, iрiје, дðниjела, дðниjеши; дjеца, дjелуjе, сjедемо, ðдjе; љèшо, љèша, љекâрка*), али и икавизми типа (*дðнио, вiдили, смiјем се*). Само су три примера са екавском заменом јата (*лèшос, óвде, вðлела*). Трагове једносложног дугог јата, обичног у говору Мостара (Пецо 1983: 227), срећемо и у говору информаторки: *сњèг, дðнèла*.

2.2.2. У говору обе информаторке бележимо примере са делимичном редукацијом високих вокала: *развâл"ли, рâд"ла, скрâс"ла, сврâи"ла, исiði"ла, шòл"ца; крèн"ла, (И10) и iрiл"ку, квâл"леи"на, нав"кла, сiеiен"це уклðи"ла (И11)*. Спорадично се срећу примери у којима је ова промена изостала: *рâзлика, iрðврила (И10); обилазила (И11)*.

2.2.3. И И10 и И11 сажимају вокалске групе *-ae->-e-* (*īđēīnēs*) и *-ao>-o* (*īđscō*).

2.2.4. И у погледу једначења два пара африката говор И10 и И11 не разликује се, тј. обе уместо *ћ* и *ђ* употребљавају *ч* и *џ*: *з̄иш̄ӣч̄ена*, *к̄учу*, *џо к̄учама*, *в̄ечу*, *џр̄ече*, *н̄ечу*, *кр̄ече*; *р̄џ̄а̄ци*, *р̄џ̄ена*, *џа̄ка*. Међутим, изненађује једначење у правцу тврдих африката (*ч* и *џ*), будући да се у Мостару, у време Пециних истраживања (1953), ово једначење сводило на *ћ* и *ђ* код муслимана али и у говору православаца, који су донекле осећали разлику између њих. Иако је тада речено да ова појава није експанзивана (Пецо 1983: 248) и да је након тридесет година од првих испитивања сачувана разлика између два пара ових африката (Пецо 1983: 281), ми пак у говору Срба из Мостара бележимо само *ч* и *џ*. Очигледно је ова промена узрапредовала, али у другом правцу од стања у говору муслимана. Да би се утврдило да ли је ова промена условљена психолошким или социјалним факторима, требало би обавити шира истраживања, како са већим бројем избеглих Срба тако и са муслиманима и Хрватима у Мостару.

2.2.5. С обзиром на доследну употребу фонеме */x/* у урбаном идиому Мостара, не изненађују примери са њом у говору обе информаторке и у новој средини: *х̄а̄де*, *к̄х̄ам*, *џ̄џ̄кухала* (И10) и: *на в̄рху*, *од дух̄ана* (И11). Фонетизам лексеме *кафа* може бити маркер националног порекла говорника. Код обе информаторке користи се српска варијанта *кафа*, а изостаје *кахва* и *кава*.⁵

2.2.6. Информаторке су такође свесне лексичких разлика између средине из које су дошле и у којој се сада налазе: *К̄д̄д̄ н̄ас̄ в̄ј̄џ̄ар̄ џ̄уш̄е*, *џ̄д̄ су џ̄ӣ д̄ӣнарски в̄ј̄џ̄рови*, *д̄ни џ̄уш̄ӣ*, *а џ̄в̄д̄је д̄ува̄ј̄у*.

2.2.7. Дакле, можемо закључити да у говору И10 и И11 није дошло до промене језичког кода, осим факултативних и ретких екавизама и нередуковања вокла.

ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ СЛАВОНИЈЕ (НАШИЦЕ, ОСИЈЕК, БОРОВО)

2.3. Из ове области анализирали смо говор седморо испитаника. Међу њима су и чланови две породице коју чине родитељи и деца. Прва је из Осиека и чине је мајка И12 и кћерка И13. Доселиле су се у Нови Сад 1991. године. И12 завршила је средњу економску школу и радила је у банци у Осиеку, а овде је незапослена. И13 студира права у Новом Саду.

⁵ У вези са овим је и позната анегдота у којој гост, не знајући националност конобара, употребљава све три варијанте, будући да му овај одбија сваку поруџбину. Међутим, разлог неприхватања поруџбине није националне природе, већ практичне. Наиме, у кафани није било воде.

Друга је из Нашица и њу чине отац И14, мајка И15 и кћерка И16. И отац и мајка су завршили средњу занатску школу у Осијеку. Отац је радио као конобар, а мајка као фризерка. Доселили су се у Бођане 1997. године, где мајка има свој фризерски салон, а муж ради у Вајској као конобар. Кћерка иде у средњу фризерску школу у Сомбору. Отац И15 је Србин а мајка Хрватица, који су је учили да правилно говори хрватски језик, што би могло да буде релевантно за евентуално чување одлика хрватског стандардног идиома и у новој средини. На избор идиома у новој средини претпостављамо да ће утицати тип делатности којима се баве супружници, тип средине у којој раде и девојчица иде у школу. Донесени идиоми имаће елементе хрватског стандарда, али и локалног дијалекта. У новој средини говорници ће се срести са српским стандардом, али и локалним говорима Срба и Шокаца у западној Бачкој, као и урбаним идиомом у Новом Саду. Из њихових биографија видећемо да ће и њихови лични ставови утицати на избор идиома којим ће се служити у новој средини.

Испитиван је и говор једне избеглице И17 из Осијека. Иначе, рођена је у околини Босанског Петровца, а 1936. године су се преселили у Славонију. У Осијек је дошла пре пунолетства, где је радила у «творници текстила». За себе каже да је Босанка, по рођењу, Личанка по мужу, и Славонка, будући да је ту одрасла и живела највише. У Србију, у Нови Сад, дошла је «у шестом мјесецу» 1993. године.

И18 рођена је у Борову, а у Нови Сад је дошла 1991. године, где је завршила четврти разред Карловачке гимназије и енглески језик на Филозофском факултету у Новом Саду.

У говору ових избеглица анализираћемо употребу екавске/ијекавске замене јата, редукцију вокала, вокалску групу *-ae-*, промену *-л > -о* и судбину финалних вокалских група, изговор гласова [ħ] и [h̥], групе *-ит-* и дистрибуцију фонеме /x/ и нарочито њен однос са фонемом /k/ у иницијалној позицији (*хемија/кемија*). Иначе, грађа је сакупљена интервјуом али и у спонтаном разговору са некима од њих (И14, И15, И16, И12 и И13), будући да их је испитивач лично познавао.⁶

2.3.1. Што се тиче замене јата, можемо констатовати да старији информатори, у овом случају родитељи, углавном говоре ијекавски, али са евидентним варијацијама. Тако И15 прича ијекавски (*бијели, смијешно, смјје, љвијек, љрије; вјере, љијецаја, дндје, свљдје, сједела, вјдјела, живјео, живјела, хијѐо*) и без икавизама типа (*видити, видео, хтио*). Ретки екавизми јављају се у лексемама чија је употреба уобичајена у

⁶ Грађу је у току 2005. године сакупила студенткиња Зорица Радишић и анализирао је на свим језичким нивоима у дипломском раду *Социolingвистичке промене у говору избеглица из Хрватске*, који је рађен под руководством др Жарка Бошњаковића.

контакту са муштеријама у фризерској радњи (*двѐ, двѐсѝа, двде*) или са продавцем у трговини (*млѐко*). Говор И15 отворен је за прихватање екавског изговора.

2.3.1.1. И16 пак углавном има секвенцу *је* на месту и дугог (*дјѐли, дјѝе, рјѝч, кдрјѝње*) и кратког јата (*дјѐд, ѝр̀андјед, ч̀укундјед, дјѝчјѝѝ, с дјѝцом, д̀дсѝјели, мјѝсѝа, нѝ̀дје, двдје, дсјѝшио, ѝо сјѝћању, сјѝдим, ѝѝ̀јерају, хѝ̀јѝо, кдљено*). Једносложни рефлекс дугог јата у околини Нашица, одакле потиче и наш информатор, потврђује и Стјепан Секереш (1961: 237). У његовом говору забележен је мањи број икавизама типа (*вѝ̀дио, д̀д̀нио, раз̀умисмо се*) и знатно више екавизама (*врѝ̀ме, двѐ, рѝ̀ч, двѐсѝа, на ѝ̀р̀имер, не раз̀умеш, раз̀умеш, ч̀двѝка*). У екавској форми неке речи (*не раз̀умеш, раз̀умеш, на ѝ̀р̀имер*) и у интервјуу и у неформалном разговору користи веома често. Лексему *рѝ̀ч* употребио је само једном и то када је причао како су га опоменули да у Србији не сме говорити онако како је то чинио у Хрватској, те је он *«онда поче помало размишљат те неке основне речи»* да прихвати.

2.3.1.2. У говору И12 изузетно су ретке екавске форме (*деѝ̀инсѝ̀иво, врѝ̀ме, з̀исејала*), будући да сматра да нема потребе за прилагођавањем свог говора екавској средини, која је одлично разуме и када говори ијекавски. Тако у њеном говору бележимо *ије* на месту дугог јата (*млијѝ̀ко, ријѝ̀ка, смијѝ̀шно, лијѝ̀чник, ѝ̀р̀ије, кдр̀ијѝ̀ња*), *је* у позицији кратког (*дјѝ̀ца, дјѝ̀инсѝ̀иво, дјѝ̀елина, двдје, д̀д̀је, свѝ̀дје, ѝ̀сѝ̀јело, ѝ̀ѝ̀јецаѝ̀и, дсвјѝ̀лала, у ѝ̀рдсјѝ̀ку, с̀усјед, сјѝ̀дила; ѝ̀ѝ̀шо, кдљено*), али и дугог јата (*љѝ̀йо, ѝ̀љѝ̀виѝ̀и, сњѝ̀ѝ̀*), као и неке икавизме (*сјѝ̀дила, вѝ̀дила, вѝ̀дићеш, насмијѝ̀и, ѝ̀дсијала*). Икавизми код глагола седме Белићеве врсте могу се срести и у говору Новог Сада и у већини других војвођанских говора (Поповић 1968: 42), што може помоћи њиховом учвршћењу у говору информаторке.

2.3.1.3. И13 и И16 у потпуности су прешле на екавски изговор јата, с тим да се у говору ове друге срећу икавизми везани за глаголе типа *видѝ̀ти/видити/видила*. На ово је утицало дијалекатско окружење у селу где живи, али и у Сомбору где иде у школу. Међутим, нема дијалектизама типа (*смијѝ̀ати се*), типичних за северозападну, сомборску говорну зону (Поповић 1968: 37).

2.3.1.4. У говору И17 однос ијекавских (*дијѝ̀е, дијѝ̀лио, ѝ̀рдмијѝ̀ене, ѝ̀мијѝ̀еси, р̀ијѝ̀ч, ѝ̀ѝ̀јели, б̀ијѝ̀ели, бак̀иније*), јекавских (*мјѝ̀сна, ѝ̀збјеѝ̀ице, д̀ѝ̀јерају, дјѝ̀ца, сјѝ̀сѝ̀и; Њѝ̀мачка, ѝ̀љѝ̀ва, ѝ̀рдљѝ̀ће*) и екавских форми (*д̀ѝ̀терани, млѝ̀ко, врѝ̀ме, лѝ̀чење, ѝ̀збѝ̀лице, двѐ, ѝ̀ѝ̀ли, ч̀двѝк, г̀де, ѝ̀вде, ѝ̀вѝ̀к, нѝ̀ смеѝ̀е, ѝ̀мѝ̀сим*) је 3:1. Напомињемо да се у њеном говору у траговима срећу једносложни рефлекси дугог јата (*ѝ̀риљѝ̀иша*,

љёкове, љёк, сњёџ, љёве, љёџ, љёџо, џдњёџи), што је усвојила још као дете док су живели у Босанском Петровцу, а и касније у комуникацији са својим родитељима. Забележени су и икавизми типа *џо, џџријала, смџу се, вџлила, џи*. Знатно чешћу употребу ијекавских форми можемо довести у везу са чињеницом да је у Нови Сад дошла са шездесет и четири године, али и са њеним ниским степеном образовања. Међутим, педесетак лексема у екавској форми су настали у комуникацији са Новосађанима на пијаци, где је продавала разну робу. Овоме је допринела и чињеница да је њен унук у потпуности прешао на екавицу.

2.3.1.5. У говору И18 доминирају екавске форме, будући да информаторка потиче с терена у којем је био претежнији овај изговор, да је овде стекла средње и високо лингвистичко образовање и да сада ради у високообразовној институцији. Међутим, јекавске форме су се сачувале у понеком примеру (*смџер, нё смџем*).

2.3.2. У говору И14 највише је примера апокопе (*ак, нек, ёв, кџк, мён, нём, џн < џни, мџџ, бџл > били, држ*), синкопе (*Вџводна, џџдне, џбџше, наџчи, кџлко, рџдли, џсџавли, Чџрнојевџи, чџџри, седамџесџи, осамџесџи, деведџесџи*) и хаплоглогије (*џшли, џшо, мџш < мџжеш, нё мош, џрџсџи < џридесџи, џваџе < ухваџиџије*). Забележен је и један пример аферезе (*вџмо*). Губљење целих финалних слогова код појединих речи, по речима Секереша, уобичајена је појава у нашичком крају и олакшава изговор (Секереш 1961: 245). Слично стање налазимо у говору И17. Наиме, у њеном говору високи вокал *и* се факултативно среће са делимичном (*вёл^ико, џџд^ине, џрд^иф^ице, кџћ^ицу, вџл^ила, џџџд^ила, џсёл^или, жџв^ила, заџџл^и је, кџџ^ила, нџџрав^ила, џџџшила, џримёџи^ила, рџд^ила, рџд^ила, сёл^ила, сџџв^ила, џрџж^или*) или са потпуном редукцијом (*брџнли се, радџи, извџнџије, дрџџије, бџџџије*). Забележено је и неколико примера у којима је ова промена изостала: *џџдина, вёлики, џџџдило, џдлазила, џрџвила, рџдила, џрџжила*. У њеном говору се у неким речима губе и финални вокали: *нёћ < нећу, мџџ < мџџу, џџћ < џџи џу, џн < џни*. Подједнак је број примера са синкопом и без ње код десетица *деведџес, чџџрдџес, џедџес*, али и *чџџрдџесџи, џедџесџи, седамџесџи*.

2.3.2.1. У говору И15 (1953) *џџм, ал; мџш < можеш; чџџри, џедџсџи* и И12 (1960) *ал; кџлко, онџлко; мџш < можеш* губљење вокала се свело на примере који су одлика и разговорног језика. Дакле, И15, супруга И14, кратко је време живела у Нашицама, па како сам каже: «*Нисам малтене ништа ја ни попримила од оног дијалекта*». Редукција је изузетно ретка (*џсџав^или*) и у говору И18.

2.3.2.2. Говор девојчица се, с обзиром на губљење вокала, углавном разликује. И13 има само неколико разговорних форми са синкопом (*кдлко*, *чѐири*) и хаплогогизмом (*мди* <можеи>). Међутим, говор И16 сличан је идиому њеног оца у којем претежу дијалекатске форме. Код ње бележимо следеће примере: *вѐмо*; *чѐири*, *кдлко*, *ондлко*, *двевдѐсѝ*; *ал*, *ак*, *ѝак*, *кѝк*, *ѝам*, ил.

2.3.3. Сви информатори вокалску групу *-ae-* код бројева 11-19 своде на *-aj-* (*двѝнајсѝи*, *ѝѝнајсѝи*, *седѝмнајсѝи*), што је типично народна црта присутна у великом броју наших дијалеката (Поповић 1968: 75). Једино И17 и И18 имају форме са *e* код ових бројева (*јѝдѝнѝсѝи*, *ѝрѝнесѝи*; у *јѝдѝнѝсиом*, *седѝмнесѝи*), које су одлика западнобосанских ијекавских говора (Дешић 1976: 80-81), али и говора западног Срема (Малетић 1985: 70).

2.3.4. Једино у говору И12, нешто чешће и И15, ређе, може се срести *-л* на крају речи: *сѝол*, *бијел*, *цијел*, *ѝол*, *ѝол* /*ѝо*. Прва информаторка чува га, јер не жели да напусти прво усвојен идиом за који је везују срећна времена. Код друге је ова особина остатак хрватског књижевног језика, којим се она у Хрватској једино служила.

2.3.5. Финална вокалска група *-ao* најчешће се сажима у говору И14: *ѝмѝ*, *ѝшиѝ*, *дѝишиѝ*, *мѝрѝ*, *дѝсѝѝ*, *ѝдлѝ*, *ѝрѝвико*, *ѝрѝшо*, *слѝшо*, *рѝко*, *ко* <као>, а нешто ређе код И15: *дѝшо*, *ѝсѝрављѝ*, *ѝлѝдо*, *скѝво*, *рѝко* и И12: *ѝрѝбо*, *ко* <као>. Код девојчица честе су разговорне варијанте ових група, али су несажете облици чешћи у говору И13 која живи у Новом Саду (*ѝлѝдао*, *дѝдѝрао*, *дѝдрѝао*, *ѝрѝбао*, *ћѝѝао*, *рѝкао*, *ѝдсао*, поред: *дѝдрѝо*, *ѝрѝбо*, *дѝшо*, *ѝзаѝо*, *ѝдсо*, *ко* <као>), него код И16 која живи у селу и иде у Сомбор у школу (*ѝлѝдо*, *мѝро*, *ѝрѝдо*, *смѝшо*, *ѝрѝбо*, *ѝѝѝо*, *дѝшо*, *ѝрѝшо*, *рѝко*, поред: *ѝлѝдао*, *рѝкао*). Међутим, вокалска група *-eo* у говору свих информатора, и родитеља и деце, углавном се не сажима. Тако смо забележили ове примере код И14: *јѝо*, *сјѝо*, *хѝѝјео*; *жѝвјео*; *ѝзео*; али и: *нѝчо*, *ѝдчо*, код И15: *хѝѝјѝо*; *жѝвјео*; *дѝнео*, код И12: *хѝѝјѝо*; *жѝвјео*, *ѝсхѝѝјео*; али и: *ѝдчо*, код И16: *срѝо*, *смѝо*; *жѝвѝео*; *ѝрѝнео* и код И13: *хѝѝјѝо*; *сѝдео*; *вдleo*, *ѝдчео*. Углавном сажете вокалске групе *-ao>o* (*дѝшиѝ*, *ѝрѝшиѝ*, *ѝмѝ*, *лѝѝо*, *ѝдбѝјеѝѝ*, *сѝѝѝљѝѝ*, *зѝдѝѝ*, *сѝѝѝвѝѝ*, *ѝдсѝѝ*, али и једном *дѝдрѝао*) и *-uo>o* (*вѝкно*, *ѝдѝино*), бележимо код И17, што је у складу са нивоом њеног образовања. С обзиром на ниво образовања и место запослења, у говору И18 јављају се само несажете финалне групе (*дѝѝао*, *ѝѝао*, *ѝдсао*; *ѝсѝѝео*; *крѝнуо*).

2.3.6. Једино је у говору И15 присутно неразликовање два пара африката *ћ* : *ч* и *ђ* : *ѝ*: *куча*, *ѝура ѝакович*, *ѝурѝич*, што је вероватно понела још учећи језик од мајке и средине где је одрасла.

2.3.7. Само И12, која жели да сачува донесени идиом, у речима (*дйће, уоуће, дйћина*) има фонему /h/ уместо /um/, која је уобичајена код свих осталих информатора. Контролисано употребу језика срећемо код И18 која, након употребе речи (*опћи*) са фонетизмом уобичајеним у хрватском стандарду, додаје и српску варијанту: *Гимназију сам завршила, била сам дйћи смјер, дйшии смер*.

2.3.8. Фонема /x/ углавном се добро чува у говору свих наших информатора, чиме се постиже престижност идиома у односу на окружење. Међутим, није мали број примера у којима је она изгубљена. Следеће примере са фонемом /x/ и без ње бележимо код И14: *Хрвајиска, хрвајиски, Херцеговина, хијео, хиљаду, хдник, хлеб, храна; ирихваји, њихове; сирах; поред ајде, иљаду, леб, лад, ладан, дхеије, дхе; ддвји, уваје; ддма; код И15: хијео, хијела, храна, хвала; врхње, нахранји, махуне; гра; ајд, дхе, дхеије; ддма; код И12: хјде, хранији, хир, хладан; ддхваји, махуне, снаха; грах, сирах; дху; ддма; И13: хвала, хљину, хиљаде, хдху, хијео, хри; идрхвљницу, ддхваји; ајде, еј; ддма; код И16: хијео, хијела, хијина, у хојелу, хијијена, хиљаду, хлад, хлеб; ајд, дху, дхе, дхеије, одаји; увр, ддма; код И17: Херцеговка, Хрваји, Хрвајица, Хрвајиску, хијела, хеклала, хеклам; млечних; ајде, дхе, одали, одамо, ладно; гра, њи, ддма и код И18: Хрваји, храну; ијих, лјешних; ајде. Поједине лексеме могу асоцирати на хрватски стандард (*махуна, грах, хрна, врхње*). Примећујемо да прилог *одма* и у говору избеглица, као и у говору Новосађана, није стигматизован у овој фонетској варијанти. Овој лексеми могли бисмо придружити речцу *ајде* и презентске облике глаголе *хтети*. Некада је чување фонеме /x/ везано за употребу професионалне фризерске лексике, ако што је то случај у говору И15 и њене кћерке И16: *хауба, хидроген, Хеленјон, Херба шамјон, хидранјина маска, хијијена, уп. и нахранји кдсу = сјавији маску*.*

2.3.8.1. У говору И12 фонема /x/ јавља се и у позицијама где је у српском уобичајена фонема /v/: *муха, на сухом, љхо*. Остали информатори у тој позицији имају фонему /v/: *крџв; сџво, џво* И14; *џво, мџва, сџва* И15; *џво, глџва, кџвара* И16; *џво, сџва* И13; *крџв 4х, крџва, кџваног* И17 и *кџвам* И18. Исто тако, једино И12 фонему /x/ замењује са /k/ у примерима типа (*кемикалије, аа кемикалијама, кџмија, кемјска, кемјско чјшћење, кјрургџ*), што је у складу са хрватским стандардом, кога се она не одриче ни у новој средини. Међутим, ову фонетску особину не срећемо у говору И15, која је рођена у мешовитом браку и која одлично влада хрватском нормом, али будући да је интервју сниман за њој непознатог корисника, она се трудила да избегне ову стигматизовану фонетску особину.

2.3.9. Само код И17 у једном примеру (*кад ђдводе ја̀раӣ од ко̀з̄а*) забележена је десоноризација финалног звучног сугласника, што је фонетски траг онога што је усвојила у најранијем детињству у Босанској Крајини (Дешић 1976: 194-198).

2.3.10. Прилагођавање на лексичком плану било је примарно, јер су лексеме биле најизраженији маркери припадања средини чији се говор доводи у везу са хрватским језиком. О својој лексичкој адаптацији И14 прича: *Код м̀ене се на м̀ој крај рѐико ка̀д је ко̀, рѐцимо, рѐко л̀еб, ӣеӣ ӣдсӣо Ср̀ба је рѐко л̀еб. Свӣ смо на̀учили кр̀ув, кр̀ух, а са̀д кад сӣ ӣӣ ӣреш̄о ва̀мо и ка̀и сӣ у н̀еком дру̀иш̄иву, ка̀жеш, ђно ис̄иоч̀еӣка деведес̀еӣ и ӣрва, дру̀га, ка̀и сам ӣд̀ч̀о: ђе ми кр̀ува д̀дваӣи, ш̄ӣӣ ја зна̀м кад ђно с̀јед̄им, ал ђви ђдма: ко̀ђа, ч̀еђа? Ш̄ӣӣ да д̀дваӣим, зна̀и? Ђ ђнда сӣ ӣд̀ч̀о ӣдмало размѝшља̀ӣ ӣе н̀еке ђсно̀вне р̀ечи ко̀је свӣ... Па ка̀ко ка̀жеш кр̀ув, ӣа ел ӣӣ зна̀и да смо мӣ са̀д у Ср̀бији, да је ђво ӣ ӣа̀к сӣ ђнда м̀ор̀о ӣдмало се...* Дакле, из овог исказа схватамо да су у Хрватској скоро сви морали, због притиска јавности, да науче да користе лексему *крух/крув*. Доласком у нову средину, опет због притиска средине, долази до пребацивања лексичког кода, при чему је у почетку било грешака, док испитаник није схватио којих се речи мора ослободити у јавној комуникацији. Тако је строго пазио да од наше испитивачице, која је тада радила у продавници у Бођанима, пред другима никада не тражи *крух, врхње, грах, јуху*, већ се трудио да употреби оно што се од њега очекује. Када је она била сама, будући да је и она *ис прека*,⁷ он јој се обраћао на донесеном идиому. У говору његове супруге, И15, присутно је двојство форми. У породици и у кругу пријатеља употребљава хрватску лексику, а у салону и продавници труди се да употреби оно што се од ње очекује, али у томе не успева увек те буде и *векна круха / хлеба* и сл. Усвојила је следеће лексеме уобичајене за нову средину: *ка̀фа, ӣара̀дајз, ко̀мишѝја, кр̀ом̄ӣир, хѝљаду*. Међутим, И12 се не труди и не жели да усвоји лексику нове средине, те тако користи следеће речи: *кр̀ух, кр̀ум̄ӣир, кѝсело вр̀хње, м̀рква, Нѝзоземска, с̀усјед, ӣӣлѝјански, ӣӣједан, ш̀ка̀ре, Ш̀вѝцарска*.

2.3.10.1. Девојчице уопште не користе лексику која није уобичајена у средини у којој сада живе. И13 је дошла у Нови Сад са пет година и ту је у вртићу, обданишту и школи усвајала лексику ове средине и стандардног српског језика. Међутим, И16 је морала да мења свој код на лексичком плану због исмевања од стране другова у разреду. О томе она прича: *Ка̀и сам ђдшла ӣӣу, јесам м̀ало ӣӣко, н̀е знам, ӣмала сам ка̀з̀еӣа и н̀е знам нӣ ја и ђнда ка̀и сам кр̀енула у ш̀ко̀лу, свӣ су ми се ӣӣко см̀јали:*

⁷ Тако староседеоци називају оне који су дошли из Хрватске, преко реке Дунава.

А *ӣӣ* нѐ знаш да *ӣрӣчаш* дво - дно, и *д̄нда* сам *ја̄* *ӣд̄сле* *ӯ*видела *ӣа* *м̄орам* *ов̄ако* *д̄е̄финӣтивно* да *на̄викнем* да *ӣрӣчам*. И16 је толико добро усвојила нови идиом да, када оде у родни крај, уочава разлику и не може да се прилагоди, те само са члановима уже породице нема контролисану употребу језика: *Кад̄ д̄д̄ем, д̄нда се б̄д̄ј̄мо, ӣош̄ио сам ва̄мо на̄викла др̄укчије да ӣрӣчам, д̄нда се б̄д̄ј̄м. Б̄д̄ј̄м се у окол̄ини, а каӣ сам код д̄еде или ӯјака, д̄нда се не б̄д̄ј̄м, д̄нда: ӣд̄ем ва̄н и ва̄ни је ӣрӣдесет̄и с̄ӣе̄ӣени.*

2.3.10.2. Информаторка И17 такође износи своје ставове у вези са лексичким прилагођавањем у новој средини: *А м̄ени се ов̄де доз̄д̄ило, ӣако сам ја̄ ӣд̄о̄а св̄јесна, да сам ӣра̄ж̄ла р̄ӣже, ӣӣд̄ је б̄ила др̄жавна ӣр̄г̄овина ... -П̄ӣӣај̄ӣе је ш̄ӣа̄ д̄на д̄ће, с̄ӣӣарија б̄ила ... н̄икад ва̄ише н̄исам ӯшла у ӣӯ ӣр̄г̄ов̄ну. Е̄ д̄нда сам ӣра̄ж̄ла г̄ерме у Р̄одӣћима, реко, ӣа дӣј̄ӣе је, кв̄асца.* Дакле, она је свесна лексичких разлика и труди се да се прилагоди само ако разговара са млађом продавачицом, јер претпоставља да су старији бар на неки начин (медији, летовања и путовања у Хрватску и сл.) били упознати и са лексиком која се чешће користи у хрватском стандарду. У њеном говору има изванредан број лексема које су типичне за средине из којих потиче (*на к̄о̄нцу, р̄ӣжа, г̄ерма, у ӣес̄ӣом м̄јесецу, оӣкале с̄ӣе*). С обзиром на негативна искуства која је доживела од неких Новосађана, број оваквих лексема ће се још више смањивати или ће она избегавати контакте са њима. О томе сведочи следеће: *Па у аӯӣд̄бусу једна, ја̄ н̄еӣӣо р̄екла к̄ако код нас у Осијеку н̄ема ӣансе да ӣӣӣ ӯђеш ӯлазна в̄ра̄ӣа ӣрва, а ов̄де ... јо̄ј кад̄ је д̄на ӣд̄ч̄ла нас ӣзбег̄лице ... м̄ислим се ја̄, ӣа н̄ије ми ӣӣд̄ ӣр̄ебало... кад̄ ӣд̄че - Н̄д̄ви С̄ад̄ ӣзбег̄лице ӯниш̄ӣиле, к̄ако је ӣӣд̄ б̄ио л̄е̄ӣ г̄рад, а к̄акав је с̄ада ...; Н̄икад н̄е идем д̄д̄ле с̄ј̄ес̄ӣи, н̄е волим кад̄ ӣд̄чну ӣзбег̄лице ӣс̄д̄ва̄ӣи.*

2.3.10.3. И18 на лексичком нивоу није се адаптирала толико колико је то учинила на фонетском. Тако код ње бележимо следеће лексеме: *за̄да̄ћу, за̄да̄ћница, ӣр̄д̄кӯӣ, рав̄нало, ӣер̄ница, с̄ӣужва, к̄ӣӣӣца (с̄ӣрофа), ӣӣј̄едан, ӣла̄х̄ӣа, хла̄че, р̄ина (олук).* Употребу оволиког броја речи нетипичних за нову средину, И18 објашњава на следећи начин: *Ов̄де н̄емам к̄д̄м̄илекс, сл̄д̄бодно ӣрӣчам без д̄бзира ш̄ӣа̄ ће к̄д̄ да к̄аже. Ја̄ н̄емам д̄се̄ћај к̄д̄м̄илекса ов̄де, ал с̄ад̄ ӣа̄мо (у Хрва̄ӣској) ӣмам ја̄ко в̄елики.* Значи, по њој, будући да ради у интелектуалној средини, језичка толеранција је на вишем нивоу него у Хрватској. Међутим, та толеранција је изостала у првим месецима њеног боравка у новој школској средини. Тако су је, због појединих речи (*китица, натукница*), исмејали другови и другарице из разреда: *Ӣмали смо н̄еку ӣес̄мӣцу да на̄учимо из р̄ӯско̄џ и ја̄ к̄ажем: н̄исам с̄ӣӣг̄ла да на̄учим ӣр̄е̄ћу к̄ӣӣӣцу, на̄ ӣӣа су се*

дни *ӣдчели јако см̄ја̄тӣи*, ел им је *ӣд* б̄ило см̄ешно. Писали смо н̄еки *ра̄д*, *с̄ас̄та̄в*, *за̄да̄ћнице ш̄ӣо мӣ з̄в̄емо*, и *ја̄ ка̄жем н̄исам нај̄исала нај̄иукнице*, *за̄ӣо ш̄ӣо н̄исам зна̄ла да ӣр̄еба*. А два̄ј м̄ој С̄а̄ша (ис̄ӣо избе̄глица) ка̄же: н̄емам н̄и *ја̄ нај̄иуфнице*. И *ја̄ сам м̄ислила да су се дни см̄јали збо̄г нај̄иуфница*, *ш̄ӣо је он̄ ӣо̄зр̄ешио*, а дни у с̄ӣва̄ри н̄ису ч̄ули нај̄иукнице. И о свему овом данас даје општу констатацију по којој су: у *Ка̄рловачкој с̄ӣва̄рно б̄или д̄ӣш̄ири ӣрема м̄ени*, ал в̄ише др̄ӯш̄ӣво не̄го *на̄с̄та̄вници*. *На̄с̄та̄вници су имали разум̄евања*, ал др̄ӯш̄ӣво б̄аи н̄е, *д̄се̄ћаи се и он̄ако као г̄ра̄ђанин др̄ӯго̄г р̄еда*, *ӣако да ӣи је све̄једно*. Због свега овога, И18 и њен муж труде се да са децом користе лексику примерену средини у којој живе: *Мени је с̄ӣра̄шно и за м̄оју д̄ецу*, *јер ја̄ и да̄ље ка̄жем хла̄че или с̄а̄д је кр̄енуо у шк̄олу ... ӣерница*, *с̄ӣужва*, а *о̄вде ӣр̄еба ӣера̄ӣо̄ница*, *с̄ун̄ђер или р̄ивнало и ӣр̄докӯи*, *о̄вде је ӣр̄до̄гао и л̄е̄њир*. *Са̄д се мӣ ӣр̄удимо да не буду обележени*, *ӣа се ӣр̄удимо да ка̄жемо ӣан̄ӣал̄оне*, а н̄е хла̄че.

С обзиром на чињеницу да је њен идиом већ био формиран при доласку у Нови Сад, као и да она и муж слободно време углавном проводе са онима који нису рођени Новосађани, до потпуне промене кода на свим нивоима вероватно неће ни доћи. Тако она прича: *Ӯзла̄вном се др̄ужимо са избе̄глицама и на факул̄т̄е̄ту смо се др̄ужили са љ̄удима са с̄ӣра̄не који нису Новосађани*. *Они (Новосађани) имају с̄ӣа̄в да смо мӣ њ̄има за̄гадили г̄ра̄д*. *Б̄ило је сл̄учајева да су ми ӣд рекли: Тӣ за̄узимаиш м̄ес̄ӣо н̄еком на̄шем к̄д би ӣӯ м̄д̄гао да ра̄ди*. *Онда х̄ӯӣиш*.

Табела 2: Тенденције промена у говору избеглица из Нашица, Осијека и Борова

информатори	И17	И14	И15	И12	И18	И13	И16
промене							
ě > (и)је	±	+	+	+	-	-	-
ред. вок.	±	+	-	-	-	-	+
ae > e	+	-	-	-	+	-	-
ae > aј	-	+	+	+	-	+	+
-л > -л	-	-	±	+	-	-	-
ao > o	+	+	±	±	-	±	±
ћ̄ > чц	-	-	+	-	-	-	-
шт > ħ	-	-	-	+	±	-	-
х > к-	-	-	-	+	-	-	-
х > ø	±	±	-	-	-	-	±
десон.	+	-	-	-	-	-	-

2.3.11. У говору најстарије информаторке И17 и представника средње генерације И14 углавном се срећу дијалекатске форме донесене из родног краја, али и стандардне (или разговорне) особине прихваћене у новој језичкој средини. Наиме, И17 је по доласку дуго година продавала разну робу на пијаци, а И14 ради као конобар. Бављење фризерским занатом условило је чешћу употребу фонеме /x/ везане за овај круг лексема у говору мајке и кћерке, И15 и И16.

2.3.12. У говору две информаторке средње генерације, И15 и И12 срећу се и особине хрватског стандарда, с тим што се оне код прве срећу углавном у контакту са избеглицама и у фамилијарном кругу, а друга их свесно форсира, јер су јој они духовна веза са оним што је некад чинило срећном. Нешто млађа генерација И18 свесна је разлика између српског и хрватског стандарда те их, будући да је високо образована, одмах коригује.

2.3.13. Две најмлађе информаторке, И13 и И16, немају исти говор, код друге је знатан број дијалекатских црта, будући да живи у селу и иде у школу у мањем граду од Новог Сада, у којем пак прва живи од 1991. године. На разлику су утицале и чињенице да прва иде у школу, а друга студира права, што подразумева и добро владање језиком.

3. Закључак

3.1. На основу досадашње анализе желимо да истакнемо факторе који су довели до промена у језику различитих генерација колониста и избеглица у сеоској и урбаној, новосадској средини.

3.2. Основне разлике између *колониста* и *избеглица* које би могле утицати на степен очуваности донесеног дијалекта, односно прилагођавања новом тичу се времена доласка и дужине боравка у новој средини, разлога доласка, дијалекатског типа, старосне доби и пола, школске спреме и посла у старој и новој средини. Један од разлога је и однос нове средине према њима. Нова средина, према њима, углавном не гледа благонаклоно на њих, јер се староседеоци понекад плаше за радна места, за национални однос, за своје навике, културу и сл. Избеглице су нам потврдиле да су се конфликтне ситуације са староседеоцима кретале од исмевања, нарочито оних који су овде настављали своје школовање, до вређања и понижавања, посебно код старијих. Ове чињенице су могле да утичу на мењање донесених идиома код средње генерације и посебно код најмлађе. Док је још жива најстарија генерација колониста, требало би испитати како их је на језичком плану прихватила нова средина. Видели смо да колониста И1 није много променио свој донесени говор,

будући да је дошао у сеоску средину у којој су његови земљаци чинили компактнију социјалну мрежу. Поред овога на очување дијалекта утицао је низак степен његовог образовања (један разред основне школе) и рад у сељачкој земљорадничкој задрузи, а и брачни друг са истим идиомом. Деца колониста (И2) рођена у новој средини скоро у потпуности мењају свој идиом, осим у понеком детаљу, као што је нпр. факултативна редукција високих вокала.

3.3. Говор свих испитаника, осим И3, треће генерације колониста, одликује се дублетним формама или *варијацијама* у употреби донесених и прихваћених особина. Донесене особине, углавном су дијалекатске (редукција вокала, -ae->e, o>u, a>o, десоноризација) или стандардне, као нпр. употреба -л (*сол*), *шт*>*ћ* (*уопће*, *опћина*), *х*->*к*- (*кемија*, *кирург*) у хрватском језику. У новој средини, конкретно у Новом Саду, усваја се стандард (чешћа употреба фонеме /x/, ређе сажимање неких финалних вокалских група -eo) или супстандард, разговорни језик (-ao>o, -ae->aj, губљење x). Индекс фреквенције појединих облика условљен је типом фонетске промене и социјалним и психолошким факторима. Чување јекавске замене јата и редукције вокала нису увек у корелацији нарочито у говору избеглица. Лакше се напушта ијекавица него несвесно редукција вокала. Међутим, деца и унуци колониста са напуштањем ијекавице напуштају и редукцију вокала тако обичну код родитеља. Ово може бити везано и за време проведено у новој средини у којој је редукција нетипична појава.

3.4. Код најмлађе популације избеглица уочено је да сеоска *средина* или похађање школе у мањем градском центру утиче на отежавање продора стандардних форми, као нпр. у случају И16. Исто тако утичу и контакти у социјалној мрежи, дружење са избеглицама или живот са родитељима, опет уп. И16 и И11. Међутим, И13 је изменила свој говор иако живи са мајком која не напушта употребу хрватског стандарда.

3.5. На мењање кода утиче и *професија* којом се избеглица бави. Ако је то нека услужно занимање, као што је конобар (И14), фризерка (И15), па ако је још и власник салона, прилагођавање је неминовно, најпре на лексичком, а потом и осталим нивоима. И12 не мења свој говор будући, да је незапослена и да по доласку у Нови Сад није никада радила. Промена кода очекује се и од професора српског језика, као што је И9.

3.6. За употребу контролисаног или фамилијарног говора релевантна је *ситуација* у којој се води разговор и *однос према саговорнику*. Ако је то разговор са непознатом особом или са познатом, али пред онима који очекују у одређеној ситуацији да користиш њихов идиом, тада ће информатор контролисати свој говор. Међутим, у породици и са познаницима

или пријатељима, избеглица ће употребљавати опуштену, неконтролисану, фамилијарну варијанту говора, као нпр. И14 и И15.

3.7. Видели смо у случају И12 да је *став говорника* према употреби одређеног идиома пресудан. Ова се информаторка одупире језичким променама, будући да се није адаптирала у новој средини и како сама у шали каже да се снашла «ко риба на сухом». Своје незадовољство и револт могла је једино да изрази кроз употребу идиома који је подсећа на срећна времена када је имала, дом, породицу, посао и свој идентитет. Међутим, И14 и И15 купили су кућу у Бођанима, имају посао и трајно желе да живе у тој средини. Стога они желе да се уклопе у нову средину и да се интегришу са локалним становништвом у сваком погледу како би им живот био лагоднији.

3.8. Сви социјални фактори делују комплементарно, али нам се чини да је лични став појединац пресудан за чување донесеног идиома или прихватања говора нове средине.

ИНФОРМАТОРИ

	<i>иницијал</i>	<i>пол</i>	<i>година рођења</i>	<i>место</i>	<i>школска спрема/ занимање</i>
И1	П. Ш.	м	1925.	Дрвар	један разред основне школе
И2	Б. М.	ж	1949.	Бачки Јарак	средња школа
И3	Т. Д.	ж	1971.	Нови Сад	средња школа
И4	М. Д.	ж	1936.	Медено Поље	основна школа
И5	Н. М.	ж	1957.	Бихаћ	средња школа
И6	И. М.	ж	1986.	Бихаћ	студенткиња
И7	Ж. С.	м	1958.	Оточац	виша школа
И8	Д. С.	ж	1960.	Оточац	средња школа
И9	М. Л.	ж	1951.	Плашко	факултет
И10	З. В. М.	ж	1951.	Мостар	
И11	А. М.	ж		Мостар	студенткиња
И12	Ж. Ђ.	ж	1960.	Осијек	средња школа
И13	К. Р.	ж	1986.	Осијек	студенткиња
И14	Д. Ђ.	м	1951.	Нашице	средња школа
И15	В. Ђ.	ж	1953.	Нашице	средња школа
И16	Д. Ђ.	ж	1988.	Нашице	ученица
И17	М. Ј.	ж	1929.	Босански Петровац	трговац
И18	Ј. М.	ж	1973.	Борово Село	факултет

ЛИТЕРАТУРА

- Bugarski, Ranko (1996). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Дешић, Милорад (1976). Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник*. Београд. 21: 1-316.
- Драгићевић, Милан (1986). Говор личких ијекаваца. *Српски дијалектолошки зборник*. Београд. 32: 7-241.
- Ивић, Павле (1986). *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић, Павле (1994). *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој. Књ. 1, Општа разматрања и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовановић, Владан (2004). Аутентичност дијалекатских исказа информатора из северног Косова. У: *Култ светих на Балкану*. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности. 8: 131-137.
- Јутронић-Тихомировић, Дуња (1986). Jedna moguća sociolingvistička univerzalija. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*. Zadar. 15: 17-28.
- Јутронић-Тихомировић, Дуња (1989). Језично прилагођавање на синтаксичком нивоу. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti*. Zadar. 18: 51-60.
- Малетић, Нада (1985). Из проблематике гласовног система у говору Боботе код Вуковара. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад. 21: 59-81.
- Московљевић, Милош (1921). Неколико речи о београдском говору. У *Zbornik filoloških i lingvističkih studija Aleksandru Beliču povodom 25-godišnjice njegova naučnog rada posvećuju njegovi prijatelji i učenici*. Beograd: S. B. Cvijanović. 132-140.
- Петровић, Драгољуб (1978). *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета.
- Петровић, Драгољуб (1973). *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска.
- Petrović, Tanja (2002). Izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Srbiji: kulturni i jezički identitet. Projekat *Kulturni i etnički identitet u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*. Niš. 237-242.
- (http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/junir/IX/d31/download_ser_lat)
- Petrović, Tanja (2004). Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini. У: *Скривене мањине на Балкану* (ур. Биљана Сикимић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 217-228.
- Пецо, Асим (1983). Govor Podveležja. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. Sarajevo. 4: 209-281.
- Поповић Иван (1968). *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целина*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Rajić, Ljubiša (1980-1981). Jezik i dijalekat: položaj korisnika dijalekta u procesu standardizacije govora. *Godišnjak društva za primenjenu lingvistiku*. Sarajevo. 4-5: 373-376.
- Sekereš, Stjepan (1961). Govor našičkog kraja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb. 2: 209-303.
- Sekereš, Stjepan (1963). Govor osječkih Srba. *Zbornik Mатице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. 6: 143-148.

*****

Labov, William (1976). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Petrović, Tanja (2001). Speaking a different Serbian language: refugees in Serbia between conflict and integration. *Journal of Liberal Arts*. Thessaloniki. 97-108.
- Petrović, Tanja (2001). Refugees in Serbia: Social Factors in the Process of Language Change. *Knights and peacekeepers on the Balkans. Conquests, pilgrimage and migrations*. Blagoevgrad. 11-123.
- Trudgill, Peter (1986). *Dialect in contact*. Oxford: Basil Blackwell.

Žarko Bošnjaković and Dragana Radovanović

PHONETIC VARIATION IN THE SPEECH OF REFUGEES IN NOVI SAD

Summary

The authors analyze the phonetic characteristics (*jat* replacement, vowel reduction, vowel replacement $o > u$, $a > o$, $-l$, the merging of the final vocalic sequences $-ao$, $-eo$, $-uo$, the medial vocalic sequence $-ae-$, the pronunciation of the sounds /ć/ and /đ/, the distribution of the phoneme /h/, the relationship between *št/ć*, desonorization) in the speech of different generations of refugees and immigrants from Croatia and Bosnia and Herzegovina who settled in Novi Sad and some towns of Bačka (Bođani, Bački Jarak). The material was gathered through recording of interlocutions of subjects with familiar and unfamiliar interviewers, as well as through observation and subsequent noting.

All subjects have dual forms in their speech, whose relationship varies depending on the time spent in the new environment, the subjects' age, level and type of education, their jobs, but primarily on the attitude whether they want to adjust or retain nice memories of times they were once happy in their native lands. In the speech of older generation the dominant forms are the original, usually dialectal characteristics (long *jat* > *je*, vowel reduction, vowel replacement $o > u$, $a > o$, $-ae- > -e-$, desonorization), the intermediate generation speakers usually retain vowel reduction and iekavian pronunciation, as well as some features of colloquial standard language ($-ao > -o/-ao$, phoneme /h/ > $\emptyset/h$). Younger generations have mainly adjusted to the new environment, except for those who have lived in Novi Sad for a short period of time, or have lived in a smaller community (Bođani). The oldest immigrants, having lived in a compact rural environment with the citizens of the same origin, and mainly being agricultural, have retained their dialectal idiom quite conspicuously. Their children, who have been educated and work in Novi Sad, especially in a customer service (salespersons), have almost entirely adopted the standard, except for some sporadic reductions or some colloquial forms.

THE SPEECH OF NOVI SAD VOLUME 1: PHONETIC CHARACTERISTICS

Summary

1. Novi Sad: position, history, demography¹

Novi Sad is situated in the central part of the province of Vojvodina, on the left bank of the Danube River, which divides southern Bačka from northern Srem. It is 80 kilometres away from Belgrade. The city area covers 129.4 sq km (with the wider city area of 702.7 sq km). In 2005, according to the statistical data from that year, the population of Novi Sad was 228.68 inhabitants, and the population density was estimated to 1.971 persons per sq km. Novi Sad has the status of a city, and it consists of two city municipalities: the City Municipality of Novi Sad, which comprises the city of Novi Sad and the suburbs on the Bačka side, and the City Municipality of Petrovaradin, which comprises the towns on the Srem side.

In the year 1929 Novi Sad became the center of the Danube Province, and after World War Two the capital of the Autonomous Province of Vojvodina.

The first reliable data on the origin of Novi Sad date from 1694, when the Racka varoš (Ratzen Stadt), an ancillary town of the Petrovaradin garrison – with 12 soldiers in the Petrovaradin Fortress and 20 bakers, butchers and other craftsmen (“most of them Serbs”) – was registered in the land books as a town. In the year 1748 its citizens (Serbs, Germans, Jews, Greeks, Hungarians and Tsintsars) bought from the Empress Maria Theresa the charter of a free royal city, which was named Novi Sad (*Neoplantae*, *Ney Satz*, and then *Neusatz*, *Uj-Videgh*, and later *Új vidék*). This was preceded by the agreements that within the Magistrate of the future free city all ethnic groups would have an equal number of representatives and would enjoy the same rights of electing senators and officials, and would freely profess their religion and erect churches and schools.²

---

¹ The information on Novi Sade is taken from the official web site <http://www.gradnovisad.org.yu/> and <http://sr.wikipedia.org/wiki>.

² Serbs lived in the territory of Novi Sad before the Great Immigration from 1690. The first Orthodox parish was probably founded in 1703, a Latin primary school in 1731, and a Serbian Orthodox grammar school in 1819. The first Roman Catholics in Petrovaradin were Germans,

As a free royal city in Austria-Hungary, Novi Sad was a center of Serbian culture in the 18th and 19th centuries. The seat of Matica Srpska was moved from Pest to Novi Sad in 1864. The Serbian National Theatre, the first Serbian theatre, was founded in 1861. The city was known as the Serbian Athens.

Today the city has a number of cultural institutions: the Children's theatre, puppet theatre, Matica Srpska Library with approximately 3,000,000 publications, as well as a number of museums and galleries. Since the year 2000, it holds one of the greatest music festivals in Europe – EXIT.

Faculty of Philosophy was founded in 1954, and since that time the Departments of Serbian language and literature have educated teachers of Serbian. Novi Sad University was founded in 1960. In addition to the state university, there are several private universities and colleges. Novi Sad has 52 state primary and high schools: 36 primary schools and 16 high schools (12 professional and 4 grammar schools).

We shall present some of the statistical data on the demographic structure of Novi Sad:

<i>year</i>	<i>inhabitants</i>	<i>year</i>	<i>inhabitants</i>
1777	7.930	1931	63.985
1827	20.231	1936	69.000
1850	10.007 ³	1948	69.431
1900	28.763	1961	102.469
1918	34.000	1991	179.626 ⁴
1921	39.122 ⁵	2002	191.405

According to the 2002 census, the ethnic structure of Novi Sad was

---

and then Croats and Hungarians. Registry has been kept since 1702. The Parish was founded in 1718, and it is recorded in the documents that the first church was already crumbling in 1725. A small number of Evangelistic congregations of Augsburg Confession had their school in 1802, and a church in 1819. The Reformed Church, with Hungarian congregation, had its municipality in the first years of the 19th century, when the church and school were built. The first Synagogue was erected in 1717. The Ruthenians of the Greek Catholic confession had their first bishop in Novi Sad in 1780. The Armenian (Catholic) church was built in 1746.

³ In 1849 Novi Sad experienced heavy destruction in air raids. Out of 2812 buildings, only 808 remained.

⁴ Out of these, 56.2% immigrants were from other parts of Vojvodina, 15.3% from Bosnia and Herzegovina and 11.7% from central Serbia.

⁵ Serbs 16,071, Hungarians 13,065, Germans 6,486, Jews 2,663, and smaller communities of Croats, Slovaks, Tsintsars and Russians.

<i>NATION</i>	<i>Number (%)</i>	<i>NATION</i>	<i>Number (%)</i>
Serbs	73,91%,	Croats	1,84%
Hungarians	6,03%,	Montenegrins	2,23%,
Yugoslav	3,69%	other	12,31%.

According to the 2002 census the structure of Novi Sad population based on the place of birth was the following:

NATION	Number (%)	NATION	Number (%)	NATION
80,137	7,712	49,724	17,974	34,949 ⁶

According to the data from 2002, in Novi Sad City Municipality, which includes the city of Novi Sad and the surrounding towns, the educational structure of the population over 15 years of age was the following:

<i>degree</i>	<i>male</i>	<i>female</i>
without any education // illiterate	1,069 // 259	3,038 // 1620
1-3 primary school grades// illiterate	231// 28	931// 21
4-7 primary school grades	260	7,723
primary school	12,994	20,505
high school (three and four years)	51,951	52,608
college level	7,426	7,427
university level	15,146	14,610
unknown	871	870

2. The structure of the Collection *The Phonetic Characteristics of the Speech of Novi Sad*

The first part of the Collection contains the papers devoted to the theoretical and methodological bases of urban and social dialectology, its origins and relationship to sociolinguistics and traditional dialectology. Its second part presents the analysis of the data obtained in field and through experimental language research.

⁶ The number of immigrants from other countries was 491, and this information was not available for 418 persons.

2.1. Urban dialectology: scope and methodology

2.1.1. In the first paper of the Collection, *Theoretical foundations of urban dialectology* (p. 13–30), Ranko Bugarski gives a brief overview of the origin of social dialectology. He points out that great contribution to the constitution of urban dialectology of the 1920's and 1930's was made by linguists in the Soviet Union, gathered around the Prague Linguistic Circle, who set the foundations of the study of the social and functional stratification of the language. Yet, it was only several decades later that the American and British sociolinguistics set the theoretical and methodological models of studying urban idioms elsewhere in the world, primarily owing to the work of William Labov and Lesley Milroy and James Milroy. The author stresses that traditional and urban dialectology are complementary, despite the differences between their subject matter and methodology involved.

After the presentation of the theoretical foundations and methodology of urban dialectology, accompanied by the definition of terms important for the study of urban speech (variety, idiom, dialect, vernacular, sociolects, standard language, standard literary language, urban substandard), the author gives a range of topics relevant for the study of urban speech in general, also applicable in the case of Novi Sad speech.

2.1.2. In his paper titled *Urban speech* Ljubiša Rajić (p. 31–46) extends the facts on the development of urban dialectology with the data of research in Scandinavian countries. This paper is of particular importance for the Collection since it gives an exhaustive list and comments of variables relevant for subject sampling and interpretation of language varieties.

2.1.3. The paper *The study of urban spoken dialects in Serbia* by Žarko Bošnjaković (p. 47–76) gives a critical overview of earlier studies and the application of theoretical methods. The author also points out that the earlier studies included the cities whose dialects exhibited significant deviation from the standard language (Niš, Vlasotnice), as well as the fact that these studies were significantly lagging after the appeals made by some linguists from the region (Ranko Bugarski, Milka Ivić). The author concludes that the study of urban speech in Serbia, compared to the study in the world and the states in the region (e.g. Croatia) is still significantly lagging, both in theoretical and practical aspects.

2.1.4. The theoretical and methodological definition of urban speech, the definition of the subject matter of urban dialectology and the overview of its origins in the world and in the Serbian speaking regions, presented in the first three papers, as well as their relatively consistent application in the papers dealing with field investigation and experimental research, give the Collection a character of a reference book in urban dialectology. This is especially valu-

able because of the methods of presenting the results (implicational scales, diagrams and graphs, spectrograms, quantitative measurements, as well as the systematized information of the subjects).

2.2. Novi Sad speech as the research topic of urban dialectology

From the standpoint of social dialectology, the description of the speech of Novi Sad is justified by the following facts: the longstanding status of the city, cultural, historic and political significance, historic and current multiethnic, multilingual and multiconfessional population structure and the current demographic structure. For the description of Novi Sad speech it is important that this dialect is in the basis of the Standard Serbian accent.

The spoken language of Novi Sad differs from the already described spoken forms of Split and Zagreb in its dialect type (New Shtokavian ekavic pronunciation type / Chakavian / Kaikavian), and to a somewhat lesser extent in its historic multilingualism. It also differs from the speech of Niš in its dialect type (Šumadija-Vojvodinian vs. Prizren-Timok dialect), and from the speech of Belgrade in its institutionalized multilingualism, diachronically and synchronically, as well as in its dialectal vicinity. From the dialectological standpoint, the speech of Novi Sad, that is to say of its indigenous inhabitants and the majority of immigrants from the territory of Vojvodina, can be regarded as a typical southern Bačka speech of the Šumadija-Vojvodinian dialect.

From the standpoint of traditional dialectology, the investigation of the spoken forms of major cities is fully justified by the fact that the change of urban planning brings about major breaks in the relatively compact indigenous language communities and gives rise to new ones, in which the neutralization of typical characteristics of a dialectal idiom is likely to occur.⁷

3. Field and experimental research

3.1. The choice of topics and sample

Earlier phonetic studies of the Šumadija-Vojvodinian dialect, especially of the spoken forms of southern Bačka, have directed our attention to accent – stress shift on the proclitic, postaccentual length, vowel quantity in relation to accent type, to the stress of morphological categories, and its relation to the final vocalic sequences, to the consonantal system – the status of the phoneme /h/ and the articulatory characteristics of affricates. The dialectal criterion led us to include ikavian forms of Novi Sad speech in the study as a typical characteristic of Šumadija-Vojvodinian dialect. The problem of speech adjustment

---

⁷ In Novi Sad this can be seen in the ethnic-linguistic and dialectal situation of Salajka, Podbara i Rotkvarija as the city districts with the oldest indigenous Serbian population and Telep, mainly populated by Hungarian indigenous citizens.

is in this Collection touched upon only on the example of phonetic adjustment of immigrants from iekavian regions. The only problem left out from the research at this stage is a wider investigation of dialect change/preservation in relation to the length of living in Novi Sad, reasons for moving, age, profession, gender, and the sphere of usage and communication situations.

3.1.1. The sampling of subjects was guided by the principles of traditional and social dialectology. A typical, or rather idealized, subject in traditional dialectology is an elderly (female) person, whose radius of activity is within the limited and uniform social networks. Relevant for social dialectology is the totality of social networks, their character, duration and milieu in which they occur. In this sense the subjects chosen for the study of the phonetic characteristics of Novi Sad speech are of various age, gender, educational and professional backgrounds.

The sphere of usage and communication situations as relevant criteria for setting up a corpus, and the choice of representative subjects led us to use recorded materials from the public media (30 hours), spontaneous talks and interviews (100 hours) and experimental corpus (5 hours). A satisfactory average of speakers was obtained by intersecting the data on the subjects of different age, gender and professions. Out of the total number of subjects (180) the authors made use of the spoken materials of 115.⁸ The examples of transcripts of conversation with some, usually the oldest, subjects were used for the analysis of most phonetic characteristics. The recordings of the spoken language in the media were taken despite the fact we did not have the information on the subjects' place of birth, length of living in Novi Sad or educational background, as it represents the language that Novi Sad media accept and broadcast to the audience living in Novi Sad.

On the basis of the age structure of the population it could be concluded that the dialectal forms would be present in Novi Sad vernacular in a considerable proportion. According to the statistical data from the year 2005, out of 228,681 inhabitants of Novi Sad, 188,238 were over 18 years of age. Still, the facts about the age structure have to be intersected with the data on the educational level, number of literate persons, profession, gender, etc. On the basis of the statistical data (according to the 2002 census), it is evident that very few people are involved in agriculture – only 1193, and these are very likely to have authentic dialects. It can also be predicted, with high certainty, that out of the 1,935 illiterate persons, the majority belong to the Roma population, especially refugees from Kosovo. This cannot significantly affect the authentic spoken Serbian language, or the overall impression of Novi Sad speech.

---

⁸ The information on the subjects whose spoken language was analysed and presented are given in each paper.

The speech of a high number of those employed in the service sector (retail shops and restaurants: 16,290) is most probably prone to the adjustment to the urban variety, in particular that spoken by the segment of population aged 31-50 (30.02%), especially those with high school education (three and four grades): 104,559 (male 51,951 and female 52,608).

The relevance of the fact that almost 6,000 people are employed in the education sector will only be fully comprehended once their dialectal origin is established, as well as that of their students.

The sampling of the subjects was determined by the anticipated level of variation, and this was the main reason to exclude certain groups: the youngest speakers, whose norm, both lexical and phonetic, is not stable; temporary residents and those at the margins of the society, who do not participate in public life.

3.2. Phonetic characteristics of Novi Sad speech

3.2.1. The old and new stress shift on the proclitic (Bošnjaković, p. 79–109) in the speech of various generations of Novi Sad inhabitants is determined by word class, its structure, prosodic characteristics, meaning and syntactic function, and the proclitic type. An innovative tendency was observed in the preservation of word accent autonomy in the speech of younger generation.

3.2.2. The spectral analysis (Bjelaković and Marković, p. 110–128) revealed that the posttonic vowels occupy a somewhat more centralized position in the vowel space compared to their stressed counterparts. The reduction of post-accentual length is completely lost after falling stresses and unaccented long and short syllables. After rising accents the reduction of postaccentual length is optional, and is less frequent after short than long rising accent. After short rising accent length is most regularly retained in the medial and final closed syllables, with the tendency of its reduction in the latter position.

3.2.3. The experimental phonetic study by Marković and Bjelaković (p. 141–147) shows the tendencies of quantity of stressed vowels in the pronunciation of ten subjects from Novi Sad. It was found that more open vowels have an inherent characteristic of longer duration (the longest duration was found in /a/). The authors also concluded that the quality of some vowels has become significantly different in short and long syllables, so that the durational distinction has become redundant (shown by the tendency of the vowels /e/ and /o/ in long and short syllables, where the durational distinction is significantly reduced). Short rising accent in the speech of all subjects is shorter than the short falling accent, which has not been attested in earlier studies.

In the corpus of Novi Sad media speech (Dragin p. 129–140) it was found that the reduction of postaccentual length is completely lost after falling accent in final syllables. The reduction is completed after falling accent

and unstressed long and short vowels in open syllables, after long falling accent and unstressed long and short vowels in closed and medial syllables. The postaccentual length is preserved mostly in closed and medial syllables after short rising accent.

3.2.4. The experimental phonetic study (Marković and Bjelaković, p. 141–147) was carried out to investigate the quantity of long posttonic vowels in the speech of ten speakers from Novi Sad. It was found that open vowels are longer than closed ones. The ratio between long stressed and long unstressed vowels ranges from 1.55 to 1.8 in male and female subjects' pronunciation, while the duration of short accented and long unaccented vowels is comparable. All unstressed vowels except /u/ are somewhat shorter than the stressed short ones.

3.2.5. The experimental phonetic analysis of short rising accents in the speech of Novi Sad (Sredojević, p. 159–191) indicates that the intervals of falling and rising contours within vowels and between vowels depend on the inherent properties of sounds with the tonal component, as well as on the number of syllables of the phonological word and its position in an utterance.

3.2.6. The reduction of final vocalic sequences *-ao*, *-eo*, *-uo* (Bošnjaković and Urošević, p. 246–267) was analyzed in relation to the speech act situation, psychological, social and linguistic factors, in the speech of different generations of Novi Sad speakers. It was shown that in TV and radio programmes neither announcers nor their guests contract these sequences, since the contracted forms would be stigmatized and unacceptable in this communication type. On the basis of the material recorded, it was found that the oldest speakers (over 70) and less educated subjects contracted all final vocalic sequences rather consistently, which is comparable to the accents of Srem, Banat and Bačka. In the speech of the youngest subjects, consistent merging was found in the sequence *-ao>-o*, while *-eo>-o* was changed in less than half of all examples recorded, as a rule, in the verbs with short falling accents, but that it is felt as substandard.

3.2.7. The pronunciation of the phoneme /h/ (Bošnjaković, p. 268–286) was analyzed on the examples of private talks and television programmes. In both situations the oldest subjects are not consistent in the realization of the phoneme /h/, regardless of its position. They mainly retain it in older and new words of foreign origin. Television announcers and younger educated subjects are more careful in using this phoneme consistently; and they use it almost universally in the suffixes, since this type of error in morphology is commonly stigmatized.

3.2.8. The analysis of the speech of 13 speakers from Novi Sad (Gudurić, p. 287–296) revealed that the articulation of 12 of these was within the range of values of representative speakers of Standard Serbian. Deviation was only

noticed in the speech of one subject.

3.2.9. The stress of morphological categories (Stokin, p. 192–214) in the speech of Novi Sad is mainly in line with the speech of the dialects in the vicinity (Kač, Kovilj, Gospođinci), as well as the norm prescribed by Daničić. A tendency of accent stabilization through the paradigm was also noticed.

3.2.10. The study of the stress of nouns in the language of announcers of Novi Sad TV channels (Sredojević, p. 215–234) shows that there is a great deviation between the standard norm and its realization. The author observed certain phenomena in the corpus which had earlier been pointed out in the literature: the reduction of unstressed long vowels, typical of certain grammatical categories, partial reduction of accented length, lack of certain accentual alternations, unacceptable realization of falling accents in non-initial syllables and the occurrence of double stress forms in some nouns. A detailed analysis revealed that the complex system of accentual groups in the language of TV announcers is significantly simplified: there are no more prosodically heavy groups, since all nouns have been adjoined to other, prosodically lighter groups (with some noun types, this is an on-going process). This type of pronunciation is typical of informal speech of Novi Sad citizens, which also corresponds to a general situation of ekavian new Shtokavian accents.

3.2.11. The prosodic characteristics of adjectival aspect (Ajdžanović and Alanović, p. 235–245) were studied through the polling of 30 students of the Faculty of Philosophy, and the data were compared with those of the speech of older Novi Sad speakers. The analysis showed that every fourth adjective out of 33 was used in an incorrect aspectual form, which totals in 255 errors in 990 adjectives used. In the material recorded a two way substitution was observed: in some sentences adjectives of indefinite aspect are incorrectly substituted by those of definite aspect and vice versa. The study showed that the prosodic features in the speech of younger generation Novi Sad speakers are increasingly suppressed as relevant features in the process of functional distribution of adjectival aspect, but in the speech of older generation of speakers as well.

3.2.12. The current demographic structure of Novi Sad population sets the task of investigating the speech of immigrants from territories outside Vojvodina, particularly southern Bačka and northern Srem. A pilot study presented in this Collection (Bošnjaković and Radovanović, p. 310–338) investigates the phonetic characteristics (*jat* replacement, vowel reduction, vowel substitutions $o > u$, $a > o$, $-l$, the merging of the final vocalic sequences $-ao$, $-eo$, $-uo$, medial vocalic sequence $-ae-$, the pronunciation of the sounds [ć] and [đ], the distribution of the phoneme /h/, relation $\acute{s}t/\acute{c}$, desonorization) in the speech of different generations of refugees and immigrants who moved from Croatia and Bosnia and Herzegovina to Novi Sad and small Bačka towns in its vicinity. It was found

that all refugees had dual forms in their speech, whose relation varies depending on the length of living in the new environment, age, educational level and type, profession, but primarily on their attitude whether they want to adjust in the new environment. In the speech of the oldest generations the imported, usually dialectal characteristics prevail (long *jat* > *je*, vowel reduction, *o* > *u*, *a* > *o*, *-ae-* > *-e-*, desonorization), the intermediate generation speakers usually retain vowel reduction and iekavian pronunciation, as well as some features of the colloquial standard (*-ao* > *-o/-ao*, phoneme /*h/* > *ø/h*). The youngest generations have mainly adjusted to the new environment, except those who have lived in Novi Sad for a short period of time or are living in a small town. The oldest immigrants, having lived in a compact rural environment, and mainly being involved in agriculture, strongly adhere to their dialectal idiom. Their children, who have been educated in Novi Sad and are working there, especially in the service sector, have almost entirely adopted the standard, except for sporadic reductions and some pronunciation forms.

4. Conclusion

The research conducted showed that the vernacular of Novi Sad is made up both of dialectal forms – southern Bačka and northern Srem spoken forms, which belong to the Šumadija-Vojvodinian dialect, the basis of Standard Serbian, and of the colloquial norm of the standard language. In terms of its acoustic and articulatory characteristics of sounds and some of its prosodic characteristics, the speech of Novi Sad approximates the dialectal elements it contains, especially the southeastern Bačka vernaculars. Yet, the preservation of postaccentual length following only short rising accent in the final and medial closed syllables, accentual autonomy preservation and the lack of stress shift on the proclitic make it considerably different both from its dialectal elements and the standard language norm. The standard in usage reflects the intersection of the two varieties, innovations compared to the dialectal norm and the tendencies of the re-structuring of the standard language.

Since there has been a considerable population inflow from other dialectal regions in the past decades, especially towards the end of the 20th century, the description of the phonetic characteristics of Novi Sad speech seems to have been made at the last moment. From the standpoint of urban dialectology, there still remain a number of questions that have not been fully answered in this Collection.

Žarko Bošnjaković and Vera Vasić,
translated by Maja Marković